

Biblioteka Muzeum Karkonoskiego powstała w 1880 roku wraz z utworzeniem Riesengebirgsverein (RGV – niemieckie „Towarzystwo Karkonoskie”), założonego przez Teodora Donata (1844-1890). Jednym z ważniejszych celów działania Towarzystwa było pielęgnowanie i popularyzowanie dziedzictwa kulturowego Karkonoszy, co wiązało się m.in. z gromadzeniem odpowiedniego księgozbioru.

Dokument bazuje na archiwaliach Biblioteki Muzeum Karkonoskiego, które kontynuuje tradycje dawnego Riesengebirgsvereinmuseum (RGV).

Steinerne Zeugen mittelalterlichen Rechtes in Schlesien

Steinkreuze, Bildstöcke, Staußsäulen, Galgen, Gerichtstische

von

Max Hellmich

Mit 434 Abbildungen auf 13 Tafeln

Im Selbstverlage des Verfassers

Wien 1923

Druck von Oscar Heinze, Buchdruckerei und Verlagsanstalt, Wien.

Steinerne Zeugen mittelalterlichen Rechtes in Schlesien

Steinkreuze, Bildstöcke, Staupfäulen, Galgen, Gerichtsstische

von

Max Hellmich

Mit 434 Abbildungen auf 13 Tafeln

Im Selbstverlage des Verfassers

Liegnitz 1923

Druck von Oscar Heinze, Buchdruckerei und Verlagsanstalt, Liegnitz.

Ks. Reg. HEL

5659

Helsingin yliopiston kirjasto
Biblioteka
Helsingin yliopiston kirjasto

Kamienni Świadkowie Średniowiecznego Prawa na Śląsku

Krzyże kamienne, kapliczki, pręgierze, szubienice,
stoły sędziowskie

Autorstwa
Maxa Hellmicha

z 434 ilustracjami na 13 tablicach

BIBLIOT
KARKONOSKIEGO
IUZEUM

*Tłumaczył Henryk Dąbkiewicz
Współpraca i korekta Agata Kempia-Koniuch
Zachowano styl literacki z tego okresu.
Jelenia Góra 2026*

Nr inwent. 5659

Wydane nakładem własnym autora Legnica 1923
Druk Oscar Heinze, Drukarnia i Zakład Wydawniczy, Legnica.

Spis treści

Przedmowa	7
Wstęp	8
Miejsca ustawienia	9
Rodzaj kamienia i rozmiary	10
Zarys i kształt (Umrisse)	11
Kapliczki słupowe	14
Podania i przekazy	14
Dokumenty	16
Aneks	19
Słupy męki	19
Szubienice	21
Stoły sędziowskie	23
Inwentarz krzyży kamiennych i kapliczek słupowych.....	23

BMK

BIBLIOTEKA MUZEUM KARKONOSKIEGO

Krzyż Pokutny

Gdzie przed laty stał mordercza, bez czci i bez miary,
Zgasiła nagle życie, co w pełni rozkwitało,
Tam sprawca, kornym sercem szukając ofiary,
Znak krzyża na pokutę wzniósł bryłą zbolatą.
Wśród ludu mroczna wieść się niesie o tym zmarłym,
Który przed wiekiem odszedł w zapomnienia głąsę,
A kogo szept modłów – pobożnym staraniem –
W wieczystym ukojeniu mają zjednać duszę.
I kędy niegdyś ziemia piła krew zbroczoną,
Wylaną dłonią grzeszną w haniebnym napadzie,
Dziś przy tym krzyżu, siwym od starości, płoną
Kwiecia bujne kielichy w radosnym nieładzie.

Przedmowa

Oddaję w ręce opinii publicznej niniejsze opracowanie poświęcone śląskim krzyżom kamiennym oraz obiektom im pokrewnym, będące owocem ponad dwudziestoletniej pracy kolekcjonerskiej. Postępująca drożyzna nie pozwala już na dalszą zwłokę w publikacji. Mam świadomość, że zbiór ten wykazuje jeszcze niejedną lukę, choć zewsząd z rodzinnych stron otrzymywałem cenne wsparcie. Mimo znacznych nakładów oraz ofiar w czasie i środkach, już wcześniej nie sposób było uzupełnić wszystkich braków; dziś zaś dla pojedynczego zbieracza jest to przedsięwzięcie niemal beznadziejne.

Niemniej jednak zgromadzony materiał jest na tyle obszerny, że wydanie go drukiem uznałem za celowe. Ufam, iż publikacja ta stanie się bodźcem do wypełnienia pozostałych luk. Deklaruję gotowość do dalszego gromadzenia uzupełniających informacji, które po pewnym czasie – na życzenie życzliwych korespondentów i za zwrotem kosztów – będę mógł przestać w formie jednostronnego starodruku. Poprzez wycinanie i wklejanie owych uzupełnień, obecne wydanie będzie można bez wielkiego trudu i nakładów aktualizować, chroniąc zbiór przed zdezaktualizowaniem się, zanim warunki pozwolą na wydanie w przyszłości edycji pełniejszej.

Obok krzyży pokutnych oraz równorzędnych im kapliczek słupowych, włączyłem do zbioru także szubienice, pręgierze oraz stoły sądowe. Wiedza o ich występowaniu jest wciąż znikoma, a jako relikty dawnego prawa i sądownictwa pozostają one w ścisłym związku z krzyżami kamiennymi.

I tak przekazuję ten zbiór wszystkim miłośnikom naszych stron ojczystych. Żywię nadzieję, że zwrócenie uwagi na te wciąż niedostatecznie znane świadectwa dawnych czasów przyczyni się do ich troskliwej opieki i zachowania dla potomnych.

W tym miejscu pragnę z wdzięcznością wspomnieć wszystkich tych, którzy wsparli mnie informacjami o krzyżach, ich opisami oraz nadsyłaniem fotografii. Z żalem muszę zaniechać wymieniania ich nazwisk z osobna, gdyż zajęłyby one zapewne więcej niż całą stronę. Niechaj jednak wszyscy czytający te słowa będą pewni moich najszczerzych podziękowań.

Autor

Wstęp.

W mowie ludowej krzyże kamienne najczęściej i słusznie zwane są krzyżami morderczymi (Mordkreuze) lub pokutnymi (Sühnekreuze) i już od dawna przyciągały one powszechną uwagę. W szczególności „Śląskie Pismo Prowincjonalne” (*Schlesische Provinzialblätter*) oraz jego nowsza kontynuacja, zwana „Liczyrzepą” (*Rübezahl*), wielokrotnie zamieszczały wzmianki lub obszernie rozprawy o ich znaczeniu. Również nowsze periodyki często o nich wspominały, jak choćby „Śląsk” (*Schlesien*), „Śląskie Karty Ojczyste” (*Schlesische Heimatblätter*), rocznik „Przyjaciel Gór Sowich” (*Eulengebirgsfreund*), „Hrabstwo Kłodzkie” (*Grafschaft Glatz*), „Roczniki Nyskie” (*Neisser Jahresberichte*), „Przeszłość Śląska” (*Schlesiens Vorzeit*) czy „Górnośląska Ojczyzna” (*Oberschlesische Heimat*). Ponadto wzmianki o poszczególnych krzyżach odnaleźć można w różnych publikacjach krajoznawczych Schulenburga, Hellmicha czy Menzla.

Co do ich znaczenia oraz obyczaju, któremu zawdzięczają swe powstanie, już dawno wydano trafne sądy. Dr Jenisch, Schneider i inni przytaczali dokumenty służące wyjaśnieniu ich rodowodu. Najwnikliwiej jednak podstawy prawne tych obiektów omówił Radca Sądu Rejonowego (Amtsgerichtsrat) Paul Frauenstädt w swej książce o średniowiecznym prawie karnym. Na dowód swych twierdzeń przytacza on szczegółowo 69 śląskich dokumentów, w których wielokrotnie wspomina się o ugodzie przewidującej wystawienie krzyża (Kreuz), kapliczki (Kapelle) lub słupa męki (Marter).

Należy zatem odrzucić wszelkie inne interpretacje, jakoby były to znaki graniczne czy pamiątki chrystianizacji. Są one bez wątpienia formą zadośćuczynienia, które pod wpływem Kościoła zastąpiło dawną krwawą zemstę (Blutrache) oraz główszczyznę (Wergeld). Zabójca musiał je wystawić dla zbawienia duszy zgładzonego i dla pojednania się z jego rodziną, aby na powrót stać się człowiekiem pocziwym (ehrlich). Obok wystawienia krzyża nakładano obowiązek zamówienia mszy, przekazania wosku kościołowi, odbycia pielgrzymek (nawet do Jerozolimy – Jerusalem), a także pokrycia kosztów pogrzebu i sądu, do których zaliczało się także piwo spożywane podczas posiedzenia.

O osiągniętym porozumieniu sporządzano protokół zwany ugodą (compositio). Sprawca przyjmował na siebie również obowiązek utrzymania poszkodowanej rodziny i wychowania dzieci. Wypełnienie tych zobowiązań niosło skutek prawny: sprawca nie mógł być już ścigany przez sądy, a czynu nie wolno było mu więcej wypominać. Dokumenty te jasno ukazują genezę krzyży kamiennych (Steinkreuze) i kapliczek słupowych (Bildstöcke). Niestety, wiele z nich zaginęło. Do dziś zidentyfikowano tylko jedną „mękę” wyraźnie wymienioną w dokumentach – obiekt przed zamkiem w Pankowie (Penkendorf). Krzyż w Kunicach został usunięty na początku stulecia i od tej pory słuch po nim zaginął.

Wiele krzyży i kapliczek zostało zniszczonych lub usuniętych z powodu obojętności bądź niezrozumienia ich wartości. Jako zewnętrzną przyczynę ich znikania można wskazać dwa zdarzenia w miejscowościach Mierczyce (Mennermitz), powiat Wołów (Wohlau), oraz Ryczeń (Rützen), powiat Oława (Ohlau). W obu przypadkach podczas prac ziemnych odnaleziono krzyże kamienne zakopane głęboko w ziemi. Krzyż z Mierczycach został obecnie ponownie ustawiony przy murze cmentarnym. Natomiast w Ryczeniu, na prośbę właściciela gruntu, pozostawiono go na miejscu i ponownie zasypano – najwyżej z obawy przed rzekomymi „nieczystymi siłami”. Również w Bąkowicach (Bankwitz), powiat Namysłów, odnaleziono krzyż w podobnych okolicznościach. Zdaje się, że w dawnych czasach to pewien rodzaj zabobonu dawał impuls do obalania i zakopywania krzyży. W takich przypadkach jedynie rzetelne wyjaśnienie ich prawdziwego znaczenia może przysłużyć się oświeceniu ludu oraz zapewnić ich ponowne wystawienie i należyłą pieczę.

Nawet propozycja ustawienia krzyża, usuniętego podczas budowy drogi w Piskorzowie (Groß-Peske-
rau), powiat Oława (Ohlau) na miedzy, została odrzucona przez właściciela pola z oburzeniem. Przeważająca jednak liczba zaginionych krzyży została bezmyślnie rozbita na tłuczeń drogowy lub użyta

jako materiał budowlany. Powstrzymanie tego procederu winno leżeć na sercu wszystkim miłośnikom stron ojczystych.

Równie naganne jest nierzadko praktykowane przenoszenie krzyży, o ile nie wynika ono z troski o ich ocalenie. I tak na przykład w parku w Wierzbnej (Würben), powiat Świdnica (Schweidnitz), znajduje się nie mniej niż siedem krzyży kamiennych, które zniesiono tam z całej okolicy. Zdecydowanie należy się jednak sprzeciwić wywożeniu ich do innych miejscowości. Nie sposób dość dobitnie podkreślić, iż krzyże te tracą swą wartość dla historii lokalnej, gdy zostają usunięte z obrębu miejscowości, w której pierwotnie je wystawiono. Jest to w istocie oczywiste: w obcym miejscu stają się one jedynie osobliwościami, przestając być pomnikami historii.

Dzięki zamieszczonemu na końcu wykazowi znanych egzemplarzy, wszyscy przyjaciele tych starodawnych symboli zyskują możliwość czynnego wspierania ich ochrony w miejscach ich pierwotnego trwania.

W drugim wykazie wymieniono wszystkie krzyże, a w dodatku pozostałe zabytki, według porządku alfabetycznego miejscowości; w pierwszym zaś zestawieniu uporządkowano je według powiatów. Na tablicach obiekty pogrupowano zgodnie z przynależnością do rejencji (Regierungsbezirk) oraz powiatów, a w ich obrębie ponownie alfabetycznie. Ukazano zawsze stronę licową, to jest tę, która jako pierwsza ukazuje się oczom patrzącego. Tylko tam, gdzie na odwrocie znajduje się jakiś rzeźbiony motyw, zaznaczono to wyraźnie. Zaledwie jeden obiekt, pierwszy w miejscowości Siedlce (Zedlitz), powiat Oława (Ohlau), posiada przedstawienia po obu stronach – w obu przypadkach jest to krusz. Sąsiedni krzyż ukazano wyjątkowo od strony gładkiej, zaś miecz znajdujący się na jego odwrocie został zaznaczony punktowaniem.

Miejsca ustawienia

Z zachowanych dokumentów wynika, iż przy wyborze miejsca ustawienia krzyża kierowano się dwiema przesłankami. Pierwsza z nich faworyzowała miejsce zbrodni, druga zaś punkty o dużym natężeniu ruchu. Obie miały na celu podtrzymanie pamięci o zmarłym, przy czym ta druga niosła dodatkową intencję: miała skłaniać jak największą liczbę przechodniów do modlitwy za duszę człowieka wezwanego przed oblicze Boga niespodziewanie i bez sakramentów Kościoła. Można przyjąć, że pierwotnie decydowało wyłącznie miejsce samej zbrodni. Ponieważ jednak często znajdowało się ono na uboczu i rzadko który przechodzień mógł dostrzec tam krzyż, w późniejszych czasach zaczęto wybierać drogi publiczne i place, a w szczególności sąsiedztwo kościoła.

Zatem tam, gdzie taki kamień odnajdujemy z dala od uczęszczanych ścieżek, niekiedy głęboko ukryty w zaroślach – jak na przykład w Siedlcu (Zedlitz), powiat Trzebnica (Trebritz) lub w Pisarzowicach (Schreibersdorf), powiat Lubań (Lauban) [w tekście błąd odczytu *Pittern*, chodzi o *Schreibersdorf* – przyp. tłum.] – można z pewnością założyć, że stoi on na miejscu zbrodni. Mniejszą pewnością mamy w przypadku krzyży stojących przy drogach. Tutaj liczne poszerzenia lub przesunięcia traktów wymuszały ich przemieszczanie; często też, jak na przykład krzyż i kapliczkę przy drodze z Legnicy (Liegnitz) do Nowej Wsi Legnickiej (Neudorf), przeniesiono je na obecne miejsce dopiero w czasach nowożytnych.

Liczne krzyże i kapliczki, które odnajdujemy dziś wmurowane w mury cmentarne, a nawet kościelne, z pewnością trafiły tam dopiero w ramach praktycznej opieki nad zabytkami. Takie umiejscowienie nie odpowiada ich pierwotnym formom, obliczonym na oddziaływanie w otwartej przestrzeni; dawniej wyczucie stylu w tym zakresie było bardzo subtelne. Przenoszono je tam zapewne dopiero po wygaśnięciu starego obyczaju. To właśnie tej wczesnej trosce o pamiątki przeszłości zawdzięczamy ocalenie wielkiej liczby krzyży i kapliczek.

Dowodem na to, że nie są to czcze domysły, jest stan wielu egzemplarzy. Przykładowo kapliczki z Nowej Wsi Grodzkiej (Neudorf am Gröditzberge), powiat Złotoryja-Chojnów (Goldberg-Haynau) oraz z Jaroszowa (Järischau), powiat Strzegom (Striegau), sprawiają obecnie osobliwe wrażenie, a ślady pęknięć na trzonach świadczą o tym, że zostały odłamane od swych podstaw. Podobnie krzyż z

Wichrowa (Weicherau), powiat Środa Śląska (Neumarkt) [w tekście błąd odczytu *Striegau*], wykazuje linię pęknięcia oddzielającą lewe ramię od korpusu, co dowodzi, iż wmurowano go w mur cmentarny już w stanie uszkodzonym. Troska o ocalenie zabytków była też prawdopodobnie przyczyną ustawienia czterech krzyży w miejscowości Słup (Schlaup), powiat Jawor (Jauer), tuż przed murem cmentarnym. Inaczej nie dałoby się wyjaśnić, dlaczego przy drugim z nich rzeźba miecza została zwrócona ku murze i to tak blisko, że jej obecność można stwierdzić jedynie przy pomocy lustra.

Niestety nie zawsze przy wmurowywaniu krzyży kierowano się ich wartością. Przypadki takie jak w Brochocin (Brockendorf), powiat Złotoryja-Chojnów, gdzie jeszcze na początku stulecia z siedmiu istniejących krzyży cztery rozbito na kamień budowlany, a piątemu odcięto głowicę, by użyć ich do budowy ogrodzenia cmentarza, są na szczęście odosobnione. Krzyże w murach cmentarnych w Legnickim Polu (Wahlstatt) [w tekście *Nikolstadt*] i Tyńcyku Legnickim (Tyniec) [w tekście *Tyhbau*], powiat Legnica, były zapewne rozbite, zanim jeszcze trafiły do muru. Formą pośrednią między barbarzyńskim zniszczeniem a ochroną jest przypadek z Bytomią Odrzańską (Beuthen a. d. Oder), gdzie pięć krzyży wmurowano w wieżę katolickiego kościoła parafialnego. Aby móc ich użyć jako ciosów narożnych, również odcięto im głowice.

Z osobliwych lokalizacji należy wymienić krzyż w Głosce (Gloschkau) [prawdopodobnie Glinicach, pow. Środa Śląska], który po spiętrzeniu wody w stawie bywa zalewany. Dwa wielkie krzyże leżą, wraz z prostokątną płytą kamienną, na cmentarzu w Młyn Grodziszcz (Gordanmühle), powiat Niemcza (Nimptsch) na wzór płyt nagrobnych. Ustawienie na cmentarzach spotyka się częściej, np. w Polkowicach (Polkwitz), powiat Głogów (Glogau) czy w Pieszkowie (Petschkendorf), powiat Lubin (Lüben). Osobliwe jest miejsce krzyża w Gieraltowie (Giersdorf), powiat Legnica – tam krzyż z wrytym mieczem wpuszczono w filar pod amboną. Prawdopodobnie trafił tam podczas rozbudowy starego kościółka. Najwybitniejsze (pod względem wysokości umieszczenia) miejsce zajmuje jeden z czterech krzyży w Chromcu (Ludwigsdorf), powiat Świerzawa (Schönau), który wmurowano w szczyt muru kościelnego. Najwyżej położonym krzyżem (bezwzględnie) jest zaś ten z Kowar, powiat Jelenia Góra – stoi on na wysokości Przełęcz Kowarskiej, naprzeciw schroniska na Wołowej Górze (Ochsenberg), przy górnej krawędzi skarpy drogowej.

Rodzaj kamienia i rozmiary

Rozprzestrzenienie zabytków oraz rodzaj użytego kruszcu, choć na pierwszy rzut oka mogą wydawać się kwestiami odrębnymi, pozostają ze sobą w ścisłym związku przyczynowym. W okolicach, gdzie występuje granit, a w szczególności tam, gdzie od dawna istnieją jego kamieniołomy – jak wokół Strzelina (Strehlen) i góry Ślęzy (Zobten) – lub tam, gdzie wcześniej zaczęto wykorzystywać piaskowiec w budownictwie, jak w okolicach Bolestawca (Bunzlau) i Lwówka Śląskiego (Löwenberg), odnajdujemy krzyże i kapliczki w znacznej liczbie. Im dalej jednak od tych centrów wydobywania, tym rzadsze stają się krzyże; co więcej, z braku gotowego surowca musiano positkować się głazami narzutowymi, przez co ich formy stają się bardziej surowe, toporne i znacznie mniejsze.

W okolicach Świdnicy (Schweidnitz) i Strzelina nierzadko spotyka się potężne krzyże o wysokości ponad 2 m nad gruntem i szerokości 40 cm lub więcej, przy grubości zaledwie 15 do 18 cm. Z kolei na Dolnym Śląsku odnaleźć można formy bardzo regularne, o umiarkowanej wysokości, lecz znacznej grubości, do czego predysponowały właściwości obrabianego tam piaskowca. W regionach oddalonych i ubogich w surowiec skalny liczba pomników maleje tak dalece, że przykładowo powiat Zielona Góra nie posiada ich obecnie wcale.

Jak już wspomniano, największe są krzyże granitowe z okolic Strzelina. Giganty o wysokości ponad 1,5 m nad poziomem gruntu są tam oraz w okolicach Trzebnicy zjawiskiem częstym, choć mało który dorównuje nadzwyczajnej wysokości krzyża z Ptakowic (Taschenberg), powiat Oława, który mierzy 2,40 m nad ziemią i jest unikatowy także ze względu na zachowane resztki zdobień. Krzyże z Piskorzowa (Groß-Peiskerau), powiat Oława, mierzące 2,35 m długości oraz z Węgrów (Wangern), powiat Wrocław, o długości 2,16 m, leżą obecnie niezakopane; po ich ustawieniu wysokość ta uległaby

znacznemu zmniejszeniu. Potężnym okazem jest również krzyż z Pisarzowic [w tekście błąd *Pittern*], powiat Oława, o wysokości 2,05 m i całkowitej szerokości 1,10 m.

Ich przeciwieństwem są okazy nieproporcjonalnie małe, jak ten z Markocic (Markersdorf) [część Bogatyni], powiat Lubań (Lauban) o wysokości zaledwie 0,5 m przy szerokości 0,28 m i grubości 8 cm, czy też krzyż ze Stypułowa (Herwigsdorf), powiat Kozuchów (Freystadt), o podobnej wysokości. Przecięte wymiary zachowanych w całości obiektów wahają się między 80 a 130 cm wysokości oraz od 80 do 100 cm szerokości.

Zarys i kształt

Zewnętrzne zarysy zabytków, a w szczególności krzyży, są ściśle uzależnione od rodzaju użytego surowego kamienia. Niekiedy forma krzyża jest ledwie rozpoznawalna, jak ma to miejsce w przypadku obiektów z Gałowicach (Gallowitz), powiat Wrocław - Miękinia, czy Stanisłowa (Stonsdorf), powiat Jelenia Góra oraz wielu innych. Formy z Goświnowic (Grossgiessmannsdorf) [w tekście *Walthorf*], powiat Nysa (Neisse), a jeszcze bardziej te z Lubomierza (Liebenthal) [w tekście *Lüben*] wydają się być jednak celowo tak ukształtowane. Z całą pewnością można to stwierdzić w przypadku małego krzyża z Jordanowa Śląskiego (Jordanmühl), powiat Niemcza (Nimptsch) – ma on osobliwą dekorację płaszczyzny. Również kapliczki słupowe mogą wykazywać nieregularności wynikające z wspomnianych przyczyn materiałowych, czego przykładem jest ta z Szklar (Glasergrund) [w tekście *Verlorenwasser*], powiat Bystrzyca Kłodzka (Habelschwerdt). Te dwie wsie są ze sobą sąsiadujące. Często jednak nieregularna forma jest wynikiem późniejszych uszkodzeń. Najczęściej jedno, a niekiedy oba ramiona krzyża są utracone, jak w przypadku dwóch krzyży z Ciechłowice (Zechelwitz) [w tekście *Thiemendorf*], powiat Ścinawa (Steinau), czy kamienia z Grodziszcz (Gräditz) [w tekście *Gredelwitz*], powiat Oława (Ohlau), który ledwie można już rozpoznać jako krzyż; jedynie miejsca pęknięć zdradzają dawne istnienie ramion poprzecznych.

Tam, gdzie nie doszło do uszkodzeń, krzyże wykonane z granitu, a jeszcze częściej te z piaskowca, posiadają zazwyczaj regularne kształty. Jednakże tam, gdzie użyto gładów narzutowych, formy stają się bardziej rozmyte. W tym ostatnim przypadku ograniczano się niekiedy jedynie do wydobycia z gładu samego zarysu krzyża, pozostawiając resztę bloku skalnego w stanie surowym, jak przy wielkim krzyżu z Wałbrzych czy przy kunsztownie wykonanym z obłego bloku piaskowca krzyżu z Zapust (Friedrichsgrund), powiat Kłodzko (Glatz). Za najbardziej pierwotny i niemożliwy do określenia mianem wolnostojącego krzyża, lecz raczej krzyża na płycie kamiennej, należy uznać zabytek z Lwówka Śląskiego (Löwenberg) stojący przy drodze za Płakowicami (Plagwitz) [w tekście *Sandhäuser*]. W jego przypadku zaledwie płaski zarys krzyża został wyprowadzony z lica płyty.

Wraz ze stopniowym zanikaniem starego obyczaju, szło w parze bardziej kunsztowne kształtowanie formy. Przykładem tego może być rysunek płaszczyzny krzyża z Gołszyc (Gohlitsch) [w tekście *Gołchtew*], powiat Środa Śląska (Neumarkt), czy zarys krzyża z Miechowa (Mechau), powiat Góra (Guhrau), z jego zakończeniami w kształcie liści koniczyny. W pobliżu miasta Szlichtyngowa (Schlichtingsheim) znajduje się inny krzyż o identycznym kształcie, któremu jednak brakuje górnego ramienia. Pozostawienie narożnych wsporników, zazwyczaj węższych niż ramiona krzyża, miało zapewne u wielu obiektów podłoże czysto rzemieślnicze: chciano w ten sposób zwiększyć wytrzymałość kamienia. Wkrótce jednak owe pozostawione naroża zaczęto traktować jako element zdobniczy. Pozostawiano je we wszystkich czterech kątach, nadając ich zarysowi formę łuku, przez co krzyż zdaje się spoczywać na tarczy koła – jak ma to miejsce przy jednym z krzyży w Wierzbnej (Würben), powiat Świdnica (Schweidnitz) lub, w jeszcze doskonalszej formie, przy pierwszym krzyżu w Marciszowie (Merzdorf), powiat Jelenia Góra. W końcu zaczęto przebijać również wewnętrzne kąty dolnych wsporników, nadając im kształt regularnych ćwierci pierścienia. Takie detale wykazuje krzyż w Janowicach (Janowitz), powiat Legnica (Liegnitz) –choć uszkodzony – ale przede wszystkim, w swej doskonałej formie, wspaniały, kolosalny krzyż w Rzęsiny (Welkersdorf), powiat Lwówek Śląski (Löwenberg). Ten

ostatni został niestety oszpecony nowożytną inskrypcją, dla której wykucia zeszlifowano część pierwotnego rzeźbionego miecza.

Większość zachowanych do dziś krzyży nie posiada żadnych napisów ani znaków, co stanowi dowód na to, że ich znaczenie było tak głęboko zakorzenione w tradycji ludowej, iż nie wymagało dodatkowych wyjaśnień. Można to również wywnioskować z licznych rysunków – wykonanych najczęściej w formie wgłębnego konturu – umieszczanych na szerokich płaszczyznach krzyży. Przeważnie przedstawiają one broń, zwłaszcza miecze, topory, noże, kusze i włócznie. Inne znaki spotyka się rzadziej: tylko raz pojawia się strzała na krzyżu w Nowym Kościele (Neukirch) w powiecie wrocławskim, trójzębne widły na jednym z krzyży w Żerkowicach (Sirgwitz) w powiecie lwóweckim, łopata na krzyżu przy kościele parafialnym w Beuthen a. D. (Bytom Odrzański), sierp w wiosce Niedźwiedź (Bärdorf) w powiecie ząbkowickim oraz sztylet o wgłębnym konturze w wiosce Bagno (Heinzenhof) w tym samym powiecie. Tymczasem krzyż w Pławnej (Schmottseiffen), w powiecie lwóweckim, zdobiony jest sztykletem wykonanym w technice wypukłego reliefu.

W miejscowości Goldberg (Złotoryja) [odnajdujemy cep], nożyce obok włócznie na krzyżu w Stanisławowie w powiecie jeleniogórskim, zaś na trzech zachowanych jeszcze ramionach krzyża w Goczałkowie Dolnym (Nieder Gutschdorf), w powiecie strzegomskim, widnieje czterosprychowe koło. Krzyże o zróżnicowanych formach spotykamy w Węgrach (Wangern), w powiecie wrocławskim oraz w Witoszowicach (Schönjohnsdorf) w powiecie strzelińskim. Na jednym z krzyży w Nieder Peilau (Piława Dolna) w powiecie dzierzoniowskim widnieje głowa (?), w Miłkowie (Arnsdorf), w powiecie jeleniogórskim, dwie podeszwy stóp po obu stronach miecza, w Drzymałowicach (Dittersdorf), w powiecie jaworskim – krzyż, a pod nim monogram Chrystusa. Wreszcie na krzyżu przed wsią Studniska (Schönbrunn) widnieje niepewna figura, którą interpretuje się jako kielich, nazywając sam obiekt „krzyżem husyckim” – należy jednak zaznaczyć, że takie interpretacje ludowe należy odrzucić.

Fakt, że wyryte miecze – z nielicznymi wyjątkami, jak np. w Ciechłowice w powiecie głogowskim, gdzie widnieje dwuręczny miecz katowski – przedstawiają powszechnie używaną wówczas broń, obala teorię o ich sędziowskim charakterze. Ponieważ sprawcy zbrodni rzadko stawali przed sądem, lecz wykupowali się od kary śmierci poprzez ugodę i pokutę, interpretacja mieczy jako symboli sądownictwa wyższego jest błędna. Różnorodność przedstawionych broni i narzędzi pozwala raczej przypuszczać, że chciano ukazać konkretne narzędzie zbrodni. Stąd bierze się względna częstotliwość występowania broni rycerskiej: miecza, kuszy i włócznie, ale także narzędzi typowo chłopskich: noża i topora.

Na koniec warto wspomnieć o zjawisku spotykanym na krzyżach i kapliczkach, choć niezbyt częstym. Są to mniej lub bardziej głębokie, wyryte linie, przypominające te na kwadrach murów kościelnych. Te ślady szlifowania, zwane „strugami”, szczegółowo omówiłem w innym opracowaniu (1918 r.). Wyjaśnia się je jako ślady pozyskiwania pyłu kamiennego do celów tzw. kuracji sympatycznych (medycyny ludowej). Znajdują się one m.in. na krzyżu w Würrchwitz (Wierzchowice) w powiecie głogowskim oraz na kapliczce w Glinica (Gleinitz) w powiecie niemczańskim.

Wraz z wygaśnięciem tego zwyczaju, co słusznie datuje się na czasy Reformacji, rozpoczyna się era nowej dekoracji krzyży.

Przedstawienia te wykonane są w formie wypukłego reliefu, widać to w wiosce Wesoła, która jest przedłużeniem wioski Śmicz (Schmitsch) w powiecie Prudnik oraz Niechlowie (Nechlau) bądź w starszej manierze linii rytych Mikowic (Lampersdorf), powiat Oleśnica, lecz wówczas już w połączeniu z pismem. Niekiedy sama inskrypcja opowiada o zbrodni – można wówczas powziąć wątpliwość, czy nie mamy tu do czynienia z pierwszymi prekursorami pomników zwanych w Bawarii „Marterl”. Nie były one już fundowane przez sprawcę, lecz przez rodzinę ofiary, gdy dawny zwyczaj pokutny zaczął zanikać, a pragnienie podtrzymania pamięci o zmarłym pozostało żywe. Wypukły relief na krzyżu w Niechlowie pozwala dostrzec u stóp krucyfiksu niewyraźną postać, którą można interpretować jako jedną z osób opłakujących lub – na wzór pewnych epitafiów – jako postać zabitego modlącego się do swego Zbawiciela. Na odwrocie znajduje się długa inskrypcja, która niestety, wskutek rzucania

kamieniami przez wypasających bydło chłopców, stała się całkowicie nieczytelna. Mimo moich usilnych starań nie zdołałem odczytać jej treści; jedynie na samym końcu można jeszcze rozpoznać życzenie wiecznego odpoczynku.

Jak wspomniano, nowsze krzyże posiadają zazwyczaj inskrypcje. Poniżej przytaczam te, które są mi znane, gdyż podane w nich daty zdradzają zarazem ich późne pochodzenie.

Zestawienie otwiera napis na krzyżu ze zlikwidowanego cmentarza na Placu Berlińskim we Wrocławiu: *1574 dnia 3 kwietnia powiększono cmentarz*. Zatem u schyłku XVI wieku znaczenie kamiennych krzyży było już na tyle zapomniane, że bez wahania wykorzystano ten akurat pasujący obiekt jako tablicę dla tak banalnej informacji. Zdają się to potwierdzać również inne inskrypcje, z których najwcześniejsza, na krzyżu w Lewinie Brzeskim (Löwen), powiat Brzeg, głosi:

1617. 15 kwietnia został tu niewinnie pchnięty nożem George Friedrich Brandtner, młodzieniec lat 20 i pół, przez mordercę imieniem George (nazwisko zostało usunięte uderzeniami kamienia), pochodzącego z Saksonii.

Z roku 1628 pochodzą dwie inskrypcje. Krzyż w Zapustach w powiecie kłodzkim jest zapisany z trzech stron.

Na przodzie widnieje: *Roku 1628, dnia 19 marca w morderczy sposób została zgładzona cnotliwa panna Martha Georgi, córka Steinera (?) z Oberdorff, lat 15, niech Bóg będzie jej miłościwy. Amen.* Poniżej monogram maryjny. Na prawej stronie głowicy: *Radosne Zmartwychwstanie 1644*, a na lewej: *Panie, daj dobry koniec*. Na szczycie głowicy w okręgu litery I. H. S.

Na krzyżu w Międzyborzu czytamy: *Roku 1628 dnia 18 października został tutaj zabity Elias Sachnit, syn mistrza rymarskiego z Międzylesia, w wieku lat 19.*

Inskrypcja na rozbitym krzyżu z Braszowic (Baumgarten), pow. Żąbkowice Śląskie, daje się odczytać tylko częściowo: *Roku 1675 dnia 15 września... tutaj został... zabity... mężczyzna.*

Krzyż leżący obecnie w ogrodzie pana Steckela w Pławnej (Schmottseiffen), powiat Lwówek Śląski (Löwenberg), zawiera na przedzie: *Ursula I.H.S., która przez szalonego człowieka została wysłana ku nieszczęściu dnia 2 sierpnia 1762.*

Krzyż o już bardzo zniszczonej formie w Choincu (Hainwald), powiat Złotoryja-Chojnów (Goldberg-Haynau), nosi napis: *Roku 1760 został tutaj w tym miejscu młody parobek lat 18, Abraham Michler z Karczowisk, przez złego pana w bezbożny sposób strzałem pozbawiony życia.*

O ile treść tej inskrypcji bez wątplenia wskazuje, że jest to prawdziwy pomnik męczeństwa (Marterl) wystawiony przez bliskich, o tyle jeszcze wyraźniej widać to na krzyżu w pobliskich Twardocicach (Armenruh)¹, powiat Złotoryja-Chojnów (Goldberg-Haynau), o regularnym kształcie: *Roku 1775 dnia 24 grudnia stracił tutaj życie Gottlieb Russ (?) pochodzący z Ocic (Ottendorf) pod wozem.*

Szereg tych inskrypcji przekonująco uczy, jak idea znaku pokutnego powoli wygasła i przechodziła w ideę pomnika upamiętniającego tragedię. Z tego wewnętrznego powodu błędem jest – co często zdarza się w nowszych publikacjach o kamiennych krzyżach – przenoszenie bawarskiego określenia „Marterl” na krzyże pokutne i kapliczki, których pierwotnym znaczeniem jest przecież zadośćuczynienie za zabójstwo. Używanie tego obcego określenia wobec pomników upamiętniających nieszczęśliwe wypadki może być dopuszczalne, gdyż nazwa i znaczenie się tu pokrywają. Jednak dla starych znaków pokutnych należy trzymać się pierwotnych nazw: krzyż (Kreuz) i męka (Marter), chyba że dla tych ostatnich woli się używać miana – kapliczka słupowa (Bildstock).

Kapliczka słupowa z Grodzca (Friedrichsgrätz), powiat Opole, ze swym przedstawieniem przypominającym epitafium, jest bez wątplenia pomnikiem typu Marterl².

¹ Armenruh (z niem. „Spoczynek Ubogich”) to dawna nazwa przysiółka lub części wsi Twardocice (niem. *Harpersdorf*).

² Marterl wywodzi się od greckiego słowa *martyr* (męczennik). W tradycji ludowej nie zawsze jednak oznacza pomnik ku czci świętego męczennika.

W szerokim znaczeniu jest to kapliczka słupowa lub tablica pamiątkowa, która stoi "na zewnątrz" – przy drodze, na skraju lasu lub w polu.

Kapliczki słupowe

Kapliczki słupowe, zwane w dawnych dokumentach również „mękami” (Marter), stanowią drugą grupę zabytków pokutnych. Ich forma różni się zasadniczo od krzyży: składają się zazwyczaj z czworobocznego trzonu (słupa) zwieńczonego głowicą, w której umieszczano wnękę na rzeźbę, obraz lub inskrypcję.

W niektórych dokumentach, w których mowa o wystawieniu mąk, określone jest nawet pożądane przedstawienie: Ukrzyżowany, święta Barbara lub Matka Boska z Dzieciątkiem. Obrazy te oczywiście albo zniknęły, albo stały się zupełnie nierozpoznawalne. Tu i ówdzie w niszach znajduje się jeszcze metalowa tabliczka, jednak malatura jest na niej nieczytelna, a w przypadku lepiej zachowanych okazów nie sposób, bez głębszych badań, rozstrzygnąć, czy są one pierwotne.

Podczas gdy krzyże kamienne powoli wychodziły z użycia, wystawianie kapliczek słupowych pozostało żywym zwyczajem aż do czasów współczesnych – choć oczywiście ze zmienionym przeznaczeniem, np. jako wota za spełnione prośby lub zewnętrzny znak pobożności. Najstarsze kapliczki to bez wątpienia te wykonane z jednego bloku kamienia (monolity). W późniejszych czasach takie obiekty, z natury ograniczone swymi wymiarami, przestały wystarczać wyższym wymaganiom estetycznym; próbowano budować kapliczki z kilku swobodniej uformowanych części, przechodząc następnie do murowanych filarów, aż wreszcie do budowy małych kaplic, do których można wejść. Z czasów naszego obyczaju pokutnego pochodzą z pewnością obiekty monolityczne.

Wyjątkowo wystawna kolumna z miejscowości Bukowiec (Buchwald) pochodzi już – jak głosi inskrypcja – z okresu schyłkowego; odnosi się ona do czynu z roku 1565, kiedy to Friedrich von Brauchitsch z Chrótnik (Brauchitschdorf) został zastrzelony przez braci Georga i Stephana von Rothkirch. Górna część kapliczki składa się z płyt bogato pokrytych pismem i herbami. Inskrypcje zapisane łacińską majuskułą brzmią następująco:

Na stronie zachodniej: *Ps. 116. Droga jest przed Panem śmierć świętych Jego.* Poniżej herb ze strzałą.

Na stronie wschodniej: *Deut. 32. Pomsta do Mnie należy, Ja odpłacę.* Poniżej herb von Brauchitsch oznaczony literami po obu stronach: D. F. BRAUCH. V. HAY.

Na stronie północnej: *Roku 1565 w sobotę przed Wielkanocą szlachetny, czcigodny i zacny Friedrich von Brauchitsch z Brociszowa został tutaj w Bukowinie przez braci Georga i Stephana von Rothkirch z Panten [Pątnowa] żałośnie, okrutnie i niegodziwie zastrzelony i pozbawiony życia. Niech mu Bóg w wieczności będzie miłościwy i miłosierny.*

Na stronie południowej: *Ijob 19. Lecz ja wiem, że Odkupiciel mój żyje i że On w dzień ostateczny nad prochem stanie. Potem zaś tą moją skórą będę otoczony i w ciele moim będę oglądał Boga. Ja sam Go ujrzę i oczy moje będą Go oglądać, a nie kto inny.*

Na zwieńczeniu, rozdzielona na cztery strony, widnieje data wystawienia: *Sobota / przed / Wielkanocą / 1566.* Tablice z pismem są osadzone między ozdobnymi, kanelowanymi pilastrami. Całość budowli wieńczy daszek namiotowy, osadzony na okrągłej kamiennej kolumnie z czworobocznym kapitelem. Pierwotnie całość miała być wieńczona miedzianą kulą. Ponoć huzarzy na początku ubiegłego stulecia mieli ją zestrzelić, gdyż spodziewali się znaleźć wewnątrz kosztowności. Płyta po stronie wschodniej jest uszkodzona (odłamany dolny prawy róg), podobnie jak szczyt daszka.

Prawdopodobnie najbardziej urokliwą formę, spośród wszystkich krzyży i mąk, wykazuje kunsztowny obiekt z Grodziszca (Gräditz), powiat Świdnica (Schweidnitz). Głowica tego krzyża została uformowana jako kapliczka słupowa z niszą.

Podania i Przekazy

Skoro tylko dawny zwyczaj pokutny popadł w zapomnienie, a wiedza o prawnym obowiązku wystawiania krzyży zaczęła zanikać, wyobraźnia ludowa zaczęła na własną rękę szukać wyjaśnień dla tych milczących świadków przeszłości. Tak powstały liczne podania, które choć barwne, rzadko mają cokolwiek wspólnego z historyczną prawdą.

Najczęstszym motywem pojawiającym się w legendach jest opowieść o pojedynku dwóch czeladników (zazwyczaj rzeźnickich lub piekarskich), którzy mieli pozabijać się nawzajem o dziewczynę lub z powodu kłótni o pierwszeństwo. Takie podanie wiąże się m.in. z grupą krzyży w Świdnicy oraz w Legnicy.

Inny nurt podań wiąże krzyże z najazdami obcych wojsk. Często nazywa się je „krzyżami szwedzkimi” (Schwedenkreuze), przypisując ich powstanie wojnie trzydziestoletniej lub „krzyżami husyckimi” (Hussitenkreuze), co ma nawiązywać do krwawych rejs husytów na Śląsk w XV wieku. Przykładem jest krzyż w Grodźcu, który miejscowa ludność uporczywie łączy z postacią husyckiego wodza.

Istnieją również przekazy o charakterze mitycznym. Wierzono, że pył zeszkrobany z takich krzyży posiada właściwości lecznicze (stąd wspomniane wcześniej „dołki pokutne”) lub że pod krzyżem ukryty jest skarb, co niestety nieraz prowadziło do ich podkopywania i przewracania przez poszukiwaczy bogactw.

W wielu miejscach, jak np. w Wierzbnej, krążyły opowieści o duchach pokutujących przy kamieniach, które nocą mają błąkać się w ich pobliżu, dopóki ktoś nie odmówi za nie modlitwy. Choć te historie są cenne dla badaczy folkloru, badacz historii prawa musi je odrzucić, opierając się na twardych dowodach płynących z dawnych ugód kompozycyjnych (Compositio).

Wokół tych zabytków, które w dawnych czasach były znacznie liczniejsze i bliskie wiejskiej ludności, opłótła się gęsta sieć legend. Są one cenne dla badaczy folkloru, jednak dla naukowego badania krzyży kamiennych nie mają większego znaczenia. Dzięki zachowanym dokumentom jesteśmy wystarczająco poinformowani o genezie krzyży w ujęciu ogólnym, a krążące opowieści nie wyjaśniają precyzyjnie poszczególnych przypadków – nawet jeśli występują w tak konkretnej formie, jak nowożytna inskrypcja na wspomnianym już krzyżu w Jerzmanicach-Zdroju (Bad Hermsdorf), powiat Złotoryja.

Legendy o krzyżach kamiennych, we wszystkich krainach, gdzie owe zabytki występują, powtarzają się w podobnych wariantach, co pozwala wyróżnić kilka ich podstawowych form. Wynika z tego jasno, że z niewielkimi lokalnymi zmianami były one przenoszone z jednego krzyża na drugi. Wędrowkę tych motywów ułatwiały rzeźbione przedstawienia na kamieniach, gdyż liczba motywów plastycznych jest wszędzie ograniczona do zaledwie kilku przedmiotów.

Spór o błahostkę

Pierwsza i najczęstsza forma podania opowiada o kłótni dwóch osób, które pozabijały się o przedmiot o niewielkiej wartości. Raz są to dwaj żebracy sprzecający się przy podziale łupu o ostatniego feniga lub o kawałek butki, innym razem kosiarze lub żniwiarze, którzy popadli w zwadę. Niekiedy jest to pojedynek dwóch szlachciców lub oficerów o damę, w którym obaj giną na miejscu.

W takich opowieściach często nawiązuje się do kształtu krzyży. W Wierzbicach, gdzie jednemu krzyżowi brakuje ramienia, a przez drugi biegnie pionowa bruzda, lud powiada, że dwaj bracia pokłócili się podczas koszenia trawy. Jeden miał drugiemu odciąć kosą ramię, za co otrzymał cios kosą prosto w pierś. Natomiast w Złotoryi, gdzie jednemu krzyżowi brakuje ramienia, a drugiemu głowicy, bracia mieli sobie nawzajem odrąbać odpowiadające tym brakom części ciała.

Porzucony kochanek

Drugą formę podań nazwałbym opowieścią o „zawiedzionym kochanku”. Występuje ona tam, gdzie obok siebie stoją przynajmniej trzy krzyże. Porzucony kochanek miał napaść na niewierną wybrankę i jej oblubieńca w drodze powrotnej z zaślubin i ich pozabijać. Przy krwawym charakterze tych legend oczywiste jest, że i sprawca ginie na miejscu. Przy trzech krzyżach w Piotrowicach Świdnickich

(Peterwitz) mieszkańcy wspominają nawet, że dawniej stał tam czwarty krzyż, upamiętniający również zabitego woźnicę weselnego. Gdzie indziej czwarty krzyż przypisuje się družbie.

Kara za świętokradztwo

Trzeci rodzaj podań, wywołany zazwyczaj przez naturalne wgłębienia w kamieniu lub specyficzne rzeźby, opowiada o sprofanowaniu chleba lub butki, bądź o innym bluźnierstwie przeciw Bogu.

Zabity rzemieślnik

Wyrzeźbione noże lub inne narzędzia dają asumpt do czwartej formy podań – o zabitym rzemieślniku. Krzyże w Miechowie (Mechau), powiat Środa Śląska oraz w Galowicach (Gallowitz), powiat Wrocław - Miękinia, mają upamiętniać kłótnię czeladników rzeźnickich. Krzyż w Modlęcinie (Ullersdorf), powiat Strzegom (Striegau), ma zaś przypominać o śmierci woźnicy. Szczególnie osobliwa jest interpretacja włóczni obok nożyc na krzyżu w Stanisławowie (Stonsdorf), powiat Jelenia Góra – postrzega się je tam jako łokieć krawiecki, a sam krzyż ma należeć do krawca, który tam rzekomo zginął.

Szczególne trudności sprawiła wyobraźnia ludowa przy interpretacji rysunków przedstawiających kuszę. Podczas gdy w Kamienniku (Kamnig), powiat Nysa (Neisse), przedstawienie to na krzyżu wmurowanym w mur cmentarny uznaje się za krucyfiks, to w Niemstowie (Herzogswaldau), powiat Lubin (Lüben), ta sama figura ma być albo toporem z położoną nad nim piłą kabłąkową albo też lirą z smyczkiem. Odpowiednio do tego jedni twierdzą, że zginął tam drwal, według innych zaś był to wędrowny grajek (skrzypek).

Dalej, zwłaszcza przy krzyżach i kapliczkach stojących na cmentarzach, krąży podanie o kochanku, który chciał nastraszyć swoją dziewczynę wracającą z przędzalni. Miał on przebrać się za ducha lub niedźwiedzia i w tym złowrogim miejscu wystraszyć ją tak niefortunnie, że padła martwa.

Wreszcie spotyka się mało znaczące opowieści o wysokim oficerze szwedzkim lub rosyjskim, który rzekomo ma być pochowany pod danym krzyżem.

Jedyny przekaz, który nosi znamiona pewnego prawdopodobieństwa, odnosi się do jednego z krzyży z nożem w miejscowości Jawor (Jauer) – choć trudno rozstrzygnąć, o który dokładnie chodzi. Rzecz dotyczy buntu chłopów ze wsi Piotrowice Świdnickie z roku 1527, wywołanego sprawą kaznodziei, który się ożenił. Chłopi zamierzali wówczas zgładzić starostę krajowego (Landeshauptmanna) von Seidlitz, jednak zamach się nie udał, a winni zostali przykładnie ukarani. (*Rübezahl 1863, t. 2, s. 715*).

Poprzez powtarzanie tych samych kilku podstawowych motywów w przejrzystych wariantach, uwarunkowanych jedynie miejscem i rzeźbionym obiektem, luźny związek między pomnikiem a legendą został, moim zdaniem, wystarczająco dowiedziony – a tym samym wykazano ich nikłą wartość dla naukowego badania samych krzyży kamiennych.

Dokumenty

Najstarsze i najbardziej wiarygodne wiadomości o powstaniu krzyży kamiennych czerpiemy z akt sądowych oraz tzw. ugód kompozycyjnych (pojednawcze) (Sühneverträge). Dokumenty te rzucają jasne światło na średniowieczną praktykę prawną, w której zabójstwo nie zawsze kończyło się wyrokiem śmierci wykonanym przez kata, lecz mogło zostać odkupione poprzez skomplikowany proces pojednania sprawcy z rodziną ofiary.

W takich ugodach, spisanych przed sądem lub mediatorem, precyzyjnie określano obowiązki mordercy. Oprócz wysokich opłat pieniężnych (tzw. główuszczyzny), opłacenia mszy za duszę zmarłego i pielgrzymek do świętych miejsc (np. do Rzymu czy Akwizgranu), sprawca był niemal zawsze zobowiązany do:

wystawienia na miejscu zbrodni lub w innym publicznym miejscu trwałego krzyża kamiennego ku pamięci zmarłego i dla przestrogi żywych.

W dokumentach dotyczących Świdnicy i Legnicy odnajdujemy zapisy, które wymieniają nawet koszt wykonania takiego kamienia oraz nakazują, by był on „godny i trwały”. Przykładem może być ugoda z Jawora, gdzie sprawca musiał dodatkowo opłacić воск do świec palących się przy kościele przez cały rok po zbrodni.

Dokumenty te dowodzą również, że prawo to obowiązywało na Śląsku powszechnie aż do wprowadzenia kodeksu *Constitutio Criminalis Carolina* przez cesarza Karola V w 1532 roku, który zaczął wypierać prywatne ugody na rzecz publicznego wymiaru sprawiedliwości. To właśnie po tej dacie krzyże stawały się coraz rzadsze, a ich forma zaczęła ewoluować w stronę tablic pamiątkowych.

Nieliczne zachowane dokumenty dotyczące zadośćuczynień (*Verrichtungen*), w których nakazywano wystawienie wspomnianych pomników, zostały opublikowane w dość dużej liczbie w pismach wymienionych na wstępie. Dzięki uprzejmości zmarłego dyrektora gimnazjum, Wesemanna z Lwówka Śląskiego, zawdzięczam odnalezienie kilku dowodów takich ugód z ostatniej tercji XV wieku, zachowanych w księgach miejskich Lwówka, określanych jako *Acta Jura* (akta sprawiedliwości). Jako że pozostają one dotąd niepublikowane, ich przytoczenie w tym miejscu wydaje się ze wszech miar właściwe. Akta te spoczywają obecnie w Archiwum Państwowym we Wrocławiu pod sygnaturą Rep. 132a Löwenberg. Acc. 37/67.

1. Sprawa Piotra Geislera (11 września 1478 r.)

[fol. 43] *Acta Petir Geiseler*. Działo się dnia i roku jak wyżej (w piątek po Narodzeniu Najświętszej Maryi Panny, roku 1478). My, skład sędziowski, rozstrzygnęliśmy spór między Lorentzem i Bothe Heintze z jednej strony a Mertenem Rotterem, Baltinem Schobierem, Kasparem Swartzbachem, Lorentzem Mensehamerem i Andresem Kirsteitem z Uniegoszczy (Bertelsdorf) z drugiej strony, w sprawie zabójstwa Piotra Geislera przed sądem w Uniegoszczy (Bertelsdorf). Postanowiono, co następuje: sprawcy mają wybaczyć i zaniechać urazy, a odtąd być dobrymi przyjaciółmi i nie chować złych zamiarów. Sprawcy z Uniegoszczy winni uiścić opłaty sądowe i wszelkie koszty z tym związane. Ponadto mają w Uniegoszczy (Bertelsdorf) przed karczmą wystawić jedną nową kamienną kapliczkę (*egne nem steinen Kapelle setzen*). Mają również tamże w kościele zamówić mszę gregoriańską (*Dreibigsten*) oraz sprawić godny pochówek z udziałem dwóch kapłanów. Winni są także złożyć jedną markę w klasztorze w Lwówku Śląskim na mszę za duszę zmarłego, a drugą markę tam, gdzie uznają to za najbardziej pożyteczne dla zbawienia biednej duszy. Ma to być ostateczne i wieczne zakończenie sprawy.

2. Sprawa Barbary Kesslerin i mistrza Piotra (3 grudnia 1478 r.)

[fol. 43, 43'] *Acta Barbara Kesslerynne et Petir Kessler de Legnicz*. Działo się w wigilię św. Barbary Dziewicy, roku Pańskiego 1478. My, Burmistrz i Radni miasta Lwówka Śląskiego dokonaliśmy pełnego i prawomocnego rozstrzygnięcia oraz ugody między Barbarą Kesslerin i jej synem Mertenem Kesslerem z Legnicy oraz jego braćmi z jednej strony, a mistrzem Piotrem, rzeźnikiem z Legnicy z drugiej strony, w sprawie zabójstwa, którego rzeczony mistrz Piotr dopuścił się nieumyślnie i przez nieuwagę na Nicklu Kesslerze, swoim czeladniku, synu wspomnianej pani Barbary. Postanowiono: sprawca ma tu, w tutejszym klasztorze, zamówić mszę za duszę zmarłego, uregulować należne opłaty i kazać go wpisać do księgi bractwa. Ma wystawić jedną nową kapliczkę. Ma odbyć pielgrzymkę do Wrocławia i wypłacić wspomnianej pani Barbarze dziesięć marek w dobrej monecie, a mianowicie 5 marek na Zapusty i 5 marek na Zielone Świątki. Ma także wziąć na siebie wszelkie koszty sądowe. Poręczyli za to Jacob Kessler z Legnicy i Georg Messe z Lubania, gwarantując przed sądem dotrzymanie ugody. Wspomniana pani wraz z braćmi i krewnymi przyjmuje to zadośćuczynienie dla spokoju duszy zmarłego. Sprawa ma być odtąd wiecznie zakończona, puszczona w niepamięć i wpisana do naszych ksiąg miejskich.

3. Sprawa Andreasa Kelnera i Nickela Reichenbacha (24 stycznia 1482 r.)

Zapis dotyczący zadośćuczynienia za zabójstwo Nicolasa Reichenbacha, prawdopodobnie mieszkańca Radoniowa (Ottendorf) lub Dzierżoniowa (Reichenbach).

[M. 59] *Andreas Kelner, Nickel Reychenbach*. My, skład orzekający, rozstrzygnęliśmy spór z tytułu zabójstwa rzezonego Nicolasa Reichenbacha (niech Bóg mu sprzyja), działając za wiedzą i wolą Andreasa Kelnera, ojca zabitego Nicolasa. Postanowiono, co następuje: po pierwsze, biedny grzesznik [sprawca] winien wystawić jeden znak grobowy (*1 Leichzeichen*), oddać jednego wołu, kazać wpisać zmarłego do ksiąg zmarłych w dwóch kościołach. Dalej: winien wystawić jedną kapliczkę (*1 Capell*) oraz jeden krzyż (*1 Creuz*). Ma również zamówić nabożeństwo (*Exequien*), pokryć koszty sądowe wszędzie tam, gdzie sprawa była rozpatrywana, wypłacić 11 marek rodzinie na odszkodowanie oraz 12 guldenów na poczet testamentu, które to pieniądze Andreas Kelner ma otrzymać bezzwłocznie na najbliższe Zielone Świątki. Za dotrzymanie tych warunków ręczyli osobiście: Mathis Kunedil, rzeźnik Merten Schulz, Kaspar i Thomas Werner oraz inni. Sprawca złożył pokorną prośbę o przebaczenie przed Bogiem i Najświętszą Marią Panną, co też zostało mu uczynione. Świadcami byli czcigodni Barthel Litschilt, Lucas Wege i Thomas Wiese z Radoniowa/Dzierżoniowa.

4. Sprawa Petera Windischa (13 grudnia 1489 r.)

Szczegółowa ugoda dotycząca zabójstwa Petera Windischa, w której stroną są jego małoletnie dzieci.

[fol. 150'] *Acta Peter Windisch*. My, Burmistrz i Radni miasta Lwówka Śląskiego ogłaszamy niniejszym, iż przed tutejszą Radą stanęli czcigodni panowie Barthel Hollerscheyn i Jorge Satur z jednej strony oraz Gentschil Manschindorff i Anthoni Hosemann z Włodzic Wielkich (Gross Walditz), a także panowie Mertin Ganz i Urban Betschke z Ślęzy (Zobten) z drugiej strony. Oznajmili oni, iż zawarli całkowitą ugodę w sprawie zabójstwa dokonanego na Peterze Windischu. Ugoda dotyczy Barbary, wdowy po Peterze Windischu oraz opiekunów prawnych jego małoletnich dzieci: Franke, Jorge i Kathariny.

Postanowiono: po pierwsze, strony mają odtąd żyć w przyjaźni i nigdy nie wspominać dawnej urazy. Po drugie, Lorentz Polan oraz jego brat Jacob Polan i Matz Kegeler z Ślęzy mają wystawić jedną nową kapliczkę (*eyne neye Kapuelle*) ku czci św. Barbary, a także mają tamże wystawić jeden kamienny krzyż. Przez cały rok w każdą sobotę mają kazać czytać jedną mszę ku czci św. Barbary. Po trzecie, winni wypłacić wdowie i dzieciom 10 marek (4 marki w ciągu czterech tygodni, a pozostałe 6 marek w ratach rocznych po 3 marki na każde Boże Narodzenie). Poręczyli za to Anthoni Hosemann z Włodzic Wielkich i Urban Siegeler z Ślęzy. Tym samym sprawa zostaje ostatecznie uznana za rozwiązaną i wpisana do naszych ksiąg miejskich.

Działo się we wtorek przed dniem św. Łucji, roku 1489.

5. Sprawa Barthela Seyfita i Lorenza Polana (23 czerwca 1492 r.)

Sprawa ta jest wyjątkowa, ponieważ dotyczy oskarżenia o zabójstwo, którego sprawca się wypierał. Mimo to, w ramach ugody mającej przywrócić pokój, nałożono na niego obowiązki o charakterze religijnym i artystycznym.

[fol. 181', 182] *Barthel Seyssit et Laurentz Polan*. My, Burmistrz i Radni, oznajmiamy niniejszym wpisem do naszych ksiąg miejskich, iż doprowadziliśmy do ugody i całkowitego pojednania między Lorenzem Polanem z jednej strony a Barthelem Seyfitem z drugiej. Lorenz Polan oskarżył Barthela o to, iż ten gwałtownie pozbawił życia jego ojca, Matza Polana, do czego Barthel Seyfit się nie przyznał. Mimo to, strony postanowiły: po pierwsze, mają być odtąd dobrymi przyjaciółmi i nie żywić względem siebie urazy. Po drugie, Barthel Seyfit kazał odprawić mszę gregoriańską w kościele parafialnym w Lwówku Śląskim za spójność duszy zmarłego. Ponadto rzezony Barthel Seyfit ma sprawić figurę Maryi z Dzieciątkiem i kazać ją wmurować w mur przed bramą wrocławską (*Mariapilde mit egnem kinde...*

gn die Mauer vor dem wubrillischen Pote). Tym samym sprawa zostaje uznana za całkowicie zakończoną.

6. Sprawa rodzeństwa Wernerów i Simona Wenera (19 października 1493 r.)

Ten dokument jest jednym z najcenniejszych w całej pracy, ponieważ wprost wymienia fundację zarówno kamiennego krzyża, jak i kapliczki z Ukrzyżowaniem.

[fol. 107'] *Acta Simonneitunne, Mertin Hoferichter, Mathis Borner... et Symonis Werner*. My, Burmistrz i Radni miasta Lwówka Śląskiego oznajmiamy, iż przed naszą Radą stanęli Nickel i Matz, Merten Hoferichter (opiekun prawny Kathariny) oraz Mathis Borner (opiekun prawny Anny) z jednej strony a Simon Werner z drugiej strony. Simon Werner przyznał się, iż zabił swego rodzonego brata. Strony zawarły ugodę w duchu przyjaźni i chrześcijańskiej zgody. Postanowiono:

1. Mają pozostać w przyjaźni i zaniechać wszelkiej zemsty.
2. Rzeczonemu Simon Werner ma odbyć pielgrzymkę do Rzymu na własny koszt.
3. Dla spokoju duszy brata ma kazać odprawić w Lwówku mszę gregoriańską.
4. Rzeczonemu Simon Werner ma kazać wystawić kamienny krzyż i kapliczkę z Ukrzyżowaniem (*lassen setzen ein stehne kretutze und Capelle mit eynem Crucifix*).
5. Winien wypłacić cztery guldeny węgierskie (dwa natychmiast, dwa na najbliższą Wielkanoc).
6. Simon Werner winien złożyć pokorną prośbę o wybaczenie, zgodnie z powagą czynu, co też uczynił przed Radą. Za dotrzymanie tych warunków poręczył Jacob Lange, gwarantując, iż postanowienia te zostaną wypełnione w ciągu roku i jednego dnia. Tym samym sprawa zostaje zamknięta i puszczona w niepamięć.

Aneks

Słupy męki

Ostatnią grupę kamiennych zabytków, które często błędnie utożsamia się z prostymi krzyżami pokutnymi, stanowią tzw. Słupy Męki (Staufsäulen). Są to obiekty o znacznie smuklejszej i bardziej ozdobnej konstrukcji, wznoszone zazwyczaj na wielobocznych lub okrągłych trzonach, zwieńczonych kunsztownymi głowicami. W przeciwieństwie do surowych krzyży z piaskowca, Słupy Męki powstawały w okresie, gdy rzemiosło kamieniarskie osiągnęło wysoki stopień zaawansowania. Ich głowice często przypominają miniaturowe latarnie lub tabernakula, w których niszach umieszczano rzeźbione sceny pasyjne – stąd też wywodzi się ich nazwa.

Podczas gdy krzyże kamienne i kapliczki są spuścizną pewnego rodzaju lokalnego obyczaju prawnego, wywodzącego się z dawnych germańskich pojęć i trwającego przez całe średniowiecze, w słupach (pręgierzach) i mękach dostrzegamy narzędzia służące do wykonywania wyroków wydanych przez prawowitych sędziów, które powstały już zgodnie z nowszymi wyobrażeniami o prawie.

Wymiar kar w tamtych czasach wydaje nam się dziś prawdziwie średniowieczny w swym okrucieństwie. Ścinanie, wieszanie, topienie, palenie, odcinanie dłoni, oślepianie czy szarpanie rozżarzonymi kleszczami były karami za zbrodnie, a niekiedy nawet za występki, za które dziś orzeczono by jedynie karę więzienia. Fałszowanie monety karano poprzez gotowanie sprawcy w oleju. Najbardziej niehumanitarną z kar spotykała jednak szkodników leśnych (tzw. *Baumfrevler*): karano ich poprzez wyrywanie wnętrzości.

Do atrybutów kata służących do wykonywania łagodniejszych kar – publicznego wystawienia na widok publiczny i chłosty – należały słupy chłosty (*Staufsäulen*). Skazany na pręgierz był przywiązywany do słupa na określony czas i musiał znosić drwiny, a nierzadko i gorsze zniewagi ze strony przechodniów.

Chłosta (*Stäupen*), najczęściej połączona z wygnaniem z obszaru danej jurysdykcji, odbywała się w ten sposób, że skazaniec był przywiązywany twarzą do słupa z rękami wyciągniętymi ku górze, a

następnie był bity przez kata różgami, zwanymi miotłami chłosty (*Staupbesen*). Po określonym czasie uwalniano go i wyprowadzano poza granice miejscowości, nakazując opuszczenie kraju.

W Archiwum Miejskim we Wrocławiu pod sygnaturą Ms. J. 120 znajduje się rękopis *Liber proscriptorum* (księga wygnańców), w której obok poszczególnych wyroków, rodzaj kary zaznaczono małym rysunkiem piórkiem:

Topienie matki-dzieciobójczyni zilustrowano kilkoma falistymi liniami symbolizującymi wodę.

Chłostę za cudzołóstwo przedstawiono za pomocą miotły.

Spalenie podpalacza oznaczono stosem drewna.

Rozszarpanie i wbicie na pal za zabójstwo nieślubnego dziecka ukazano za pomocą miecza i palu tkwiącego w bezkształtnej masie.

Znajdują się tam również większe i dokładniejsze rysunki egzekucji, w tym scena chłosty kobiety. Stoi ona z uwięzionymi, wysoko podniesionymi ramionami i obnażonym tułowiem przy słupie chłosty – niechybnie tym, który do dziś stoi przed Ratuszem we Wrocławiu. Obok niej kat zamachuje się miotłą chłosty z wiązki różeg; jest to niezwykle sugestywne przedstawienie tego ponurego obrzędu.

Liczba pręgierzy (*Staufsäulen*) istniejących w średniowieczu na Śląsku musiała być niegdyś bardzo znaczna. Odpowiadała ona z pewnością liczbie licznych okręgów sądowniczych. Każde miasto, które dbało o swój prestiż oraz każdy pan stanowy starali się jak najwcześniej pozyskać dla swego okręgu prawo wyższego sądownictwa, które pierwotnie przysługiwało jedynie burgrabiom. Widocznym wyrazem nabycia tego prawa było wzniesienie pręgierza oraz szubienicy – znaków świadczących o tym, że jurysdykcja nad „życiem i śmiercią” należy do lokalnego pana sędziowskiego.

To, co niegdyś było powodem do dumy dla uprzywilejowanych, w latach wzrostu wrażliwości pod koniec XVIII wieku zaczęło być postrzegane jako niesmaczne, a wręcz uciążliwe. Istnieje znaczna liczba doniesień o usuwaniu pręgierzy i rozbiórce szubienic w ostatniej dekadzie XVIII i pierwszych dwóch dekadach XIX wieku. Ówczesne władze miejskie bardzo śpieszyły się z usuwaniem tych słupów i burzeniem szubienic, toteż obecnie można wykazać istnienie jedynie dwunastu takich kolumn, a mianowicie w:

1. Podgórzyn (Giersdorf), powiat Jelenia Góra; trzon po prawej stronie od bramy w murze cmentarnym.
2. Wrocław; przed Ratuszem.
3. Bystrzyca Kłodzka (Habelschwerdt), miasto powiatowe; na Małym Rynku.
4. Długopole Górne (Oberlangenau), powiat Bystrzyca Kłodzka, nowo ustawiony i odrestaurowany, naprzeciw karczmy sądowej.
5. Nawojów Łużycki (Haugsdorf), powiat Lubań (Lauban); naprzeciw karczmy sądowej.
6. Sobieszów (Hermansdorf), powiat Jelenia Góra; na dziedzińcu zamku Chojnik (*Kynast*).
7. Korytów (Kartau), powiat Kłodzko; we wsi.
8. Kostomłoty (Kostenblut), powiat Środa Śląska (Neumarkt); przed murem kościelnym na placu rynkowym.
9. Piotrowice (Peterwitz), powiat Świdnica (Schweidnitz); naprzeciw karczmy sądowej.
10. Sobótka-Rożnów (Zobten-Rosenau), powiat Świdnica; przy drodze wiejskiej.
11. Żórawina (Rothbach), powiat Wrocław; przy drodze wiejskiej.
12. Żmigród (Trachenberg), powiat trzebnicki; przy drodze do m. Marysina (Marienthal).

W miastach Brzeg (Brieg), Kłodzko (Glatz), Niemcza (Nimptsch), Nowa Ruda (Neurode), Szprotawa (Sprottau), Ścinawa (Steinau) i Ząbkowice Śląskie (Frankenstein) zostały one usunięte około 100 lat temu. Według życzliwej informacji jeden słup ma znajdować się także w miejscowości Alt Wette (dzisiejszy Polski Świątów, okolice Nysy). Niestety, dotychczasowe sprawdzenie, czy rzeczywiście jest to pręgierz, nie było możliwe.

Są to kolumny kamienne o wysokości około 2 metrów, najczęściej umieszczone na cokole i zwieńczone u góry gładką płytą.

Wierzchołki pręgierzy wykonane są w rozmaity sposób. Część z nich wieńczy gładka płyta, na której spoczywa kamienna kula – jak w miejscowościach Nawojów Łużycki (Haugsdorf), Korytów (Kartau) czy Kostomłoty (Kostenblut). Inne posiadają zwieńczenie w kształcie dwuspadowego daszka z bocznymi szczytami, które bywa gładkie jak w Żórawinie lub zdobione scenami z pracy kata, co wiemy z zachowanego rysunku pręgierza w Nowej Rudzie (Neurode).

Niekiedy słup wieńczy ozdoba przypominająca czapkę (jak w Bystrzycy Kłodzkiej), a na samym szczycie znajduje się postać kata – postać ta zdobi pręgierze we Wrocławiu, Żmigrodzie oraz nieistniejący już obiekt w Szprotawie. Figurę tę często błędnie nazywano „Rolandem” (np. w starych aktach szprotawskich), lecz nie ma ona nic wspólnego z północnoniemieckimi posągami Rolandów. Najlepszym dowodem jest słup wrocławski, gdzie postać trzyma w ręku pęk różg. Na samych słupach, na różnych wysokościach, osadzone są żelazne klamry z obręczami oraz kuny (obroże), w które kat zakławał skazańców.

Osobliwość w Piotrowicach Świdnickich

Najdziwniejszym z dawnych pręgierzy jest ten w Piotrowicach Świdnickich (Peterwitz), powiat Świdnica. Wykonano go z czworobocznego, pionowego kłosa dębowego, który w środkowej części został naznaczony dwoma krzyżującymi się wycięciami, w narożnikach pozostały jedynie cztery smukłe słupki łączące pełną podstawę z daszkiem. Ponieważ brak tam żelaznych kun, otwory te służyły prawdopodobnie do przeciągania sznurów lub łańcuchów, którymi krępowano skazańców.

Spór o zabytki „mrocznych czasów”

Choć tylko nieliczne pręgierze wykonano ze smakiem (jak te we Wrocławiu czy Rożnowie), wszystkie zasługują na zachowanie jako pomniki dawnego prawa. Należy wyzbyć się wobec nich krótkowzrocznego podejścia, jakie zaprezentowano w 1904 roku na łamach gazety „Trachenberger Zeitung”. Zaproponowano tam, by pręgierz wywieziony w 1816 roku poza miasto sprowadzić z powrotem i ustawić w godnym miejscu. W odpowiedzi opublikowano oburzony protest, kończący się wyniosłą frazą: *Pozwólcie temu wspaniałemu pomnikowi ponurych, ciemnych wieków stać spokojnie na dawnym hycłowisku, bo tam jest jego miejsce!*

Zważywszy jednak na dumę średniowiecznego mieszczanina z pręgierza stojącego na rynku oraz na nieszkodliwość tego „kawałka średniowiecza” dzisiaj, taka retoryka wydaje się podwójnie śmieszna.

Kuny i obroże przy kościołach

Prawdopodobnie temu samemu celowi służyły niegdyś żelazne kuny (*Halseisen*) umieszczane często przy kościołach lub bramach, które do dziś spotyka się dość często. Znajdują się one m.in. przy starej bramie cmentarnej w Kleszczewie (Klisch Vorwerk), powiat Zielona Góra (Grünberg) oraz na filarach bramy w Brzezicach (Brzesina / Briesewitz), powiat Wrocław. Ich przeznaczenie wyjaśnia zapis dotyczący Kożuchowa (Freystadt):

Na tym cmentarzu znajdują się trzy żelazne kuny, bez wątpienia wykonane niegdyś dla tych, którzy złamali szóste przykazanie lub w inny sposób podlegali karze kościelnej. Przy jednej z nich wykuto w kamieniu słowa z Psalmu 32: Nie bądźcie jako koń i muł, które nie mają rozumu, których szczęki trzeba wędzidłem i munsztukiem kiełznać, aby się do ciebie nie przybliżyły. R.P. 1550.

Przy innej kunie widnieje napis z 1 Listu do Tymoteusza: *Dla sprawiedliwego nie jest prawo dane, ale dla niesprawiedliwych i nieposusznych, dla bezbożnych i grzeszników.*

Szubienice

Jeszcze rzadszymi od pręgierzy stały się dziś dawne szubienice. Ich stan zachowania odpowiada nikłemu szacunkowi, jakim budowlę tego rodzaju cieszyły się już w czasach swego istnienia. Wgląd w osobliwe i skomplikowane zapatrywania epoki sprzed zaledwie 150 lat – z jej wywodzącym się ze średniowiecza cechowym podziałem na zawody „uczciwe” i „nieuczciwe” – daje nam opis

naprawy szubienicy w Brzegu (Brieg) w roku 1782. Zachowała się o tym nawet drukowana relacja: *Opisanie odnowienia Wysokiego Sądu Miejskiego i wystawienia nowego Sądu Wojskowego w Brzegu* (wydrukowana u Johanna Ernsta Schulza, zachowana w Archiwum Państwowym we Wrocławiu w aktach kamery wojenno-dominialnej).

Sąd wojskowy w Brzegu skazał dwóch biednych huncwotów na powieszenie i zażądał od miasta naprawy „Wysokiego Sądu” znajdującego się po lewej stronie przed Bramą Odrzańską. Wywołało to wielkie poruszenie i protesty magistratu (14 marca 1782 r.). 8 maja radca wojenny Lüdendorff raportował o niezbędnych ceremoniach i kosztach. W międzyczasie magistrat powoływał się na wysokie koszty podobnej pracy z 16 czerwca 1727 roku i postarał się o opisy napraw szubienic we Wrocławiu z 26 sierpnia 1675 roku oraz w Nysie z lat 1735 lub 1736, aby dowieść, że ogromny nakład środków jest rzeczą zwyczajną i konieczną.

Ostatecznie doszło do ustanowienia „porządku uroczystości”, przypominającego wielki festyn ludowy, który wspomniane pismo dokładnie opisuje. W wyznaczonym dniu wszystkie cechy budowlane, przy dźwiękach kapeli muzycznej i pod przewodnictwem sędziego miejskiego, udały się pod szubienicę. Tam przywitał ich kat, który przekazał sędziemu klucz. Ten otworzył szubienicę i uderzył trzykrotnie sznurem w słup.

Dopiero wtedy rozpoczęła się praca, przy której wszyscy członkowie cechów – od najstarszego mistrza po najmłodszego ucznia – musieli pomagać. Po ukończeniu robót sędzia ponownie zamknął szubienicę i oddał klucz katu. Całość, według opisu, który nie zapomina wspomnieć o spożytych trunkach, sprawiała wrażenie radosnego święta strzeleckiego.

Cały ten ogromny nakład sił i uroczysta oprawa wynikały jedynie z faktu, że kat oraz jego narzędzia mogli każdego, kto wszedł z nimi w styczność, uczynić „niehonorowym” (*unehrlich*). Dopiero sędzia, poprzez swoje urzędowe pośrednictwo, był w stanie tę skazę zdjąć. Z tego też powodu nieodzowny był udział wszystkich członków cechu – nawet jeśli całą pracę mógłby wykonać jeden człowiek. Chodziło o to, by nikt, kto nie brał udziału w naprawie, nie mógł później czynić wyrzutów innym z powodu ich uczestnictwa w tym „nieczystym” zadaniu.

Znając te dawne zapatrywania przestaje dziwić niewielka liczba zachowanych szubienic oraz ich znaczne, w wielu przypadkach, zaniedbanie. Na całym Śląsku pozostało ich obecnie już tylko sześć (po tym, jak w ostatnim czasie szubienica w Kłodzku musiała ustąpić miejsca budynkowi mieszkalnemu). Znajdują się one w:

1. Złotniki Lubańskie (Goldentraum), powiat Lubań (Lauban);
2. Kąty Wrocławskie (Kanth), powiat Środa Śląska (Neumarkt);
3. Wojcieszów (Kauffung), powiat Świerzawa (Schönau);
4. Lipa (Leipe), powiat Jawor (Jauer);
5. Rogoźnica (Groß Rosen), powiat Strzegom (Striegau);
6. Kamienica (Altkemnitz), powiat Jelenia Góra.

Jedynie szubienica w Kątach Wrocławskich została wzniesiona z cegły i to tak krótko przed zniesieniem kary śmierci przez powieszanie, nigdy nie została ona użyta. Wszystkie pozostałe to murowane z kamienia łamanego baszty o wysokości około trzech metrów, od góry ścięte do wewnątrz, o średnicy zewnętrznej wynoszącej pięć metrów i więcej. Ponad mur obwodowy wyprowadzone są na tę samą wysokość trzy – a w Wojcieszowie cztery – filary z wycięciami na belki, na których wieszano skazańców. Przez mur obwodowy prowadzi otwór do wnętrza, który niegdyś zamykany był drewnianymi drzwiami.

Tak oto stoją one dzisiaj, samotne na wzgórzach, a pamięć o ich dawnym znaczeniu tak dalece znikła w okolicy, że trzeba długo rozpytywać, zanim któryś z mieszkańców przypomni sobie o „starych murach na górze”. Szubienica w Lipie uchodzi wręcz wśród ludu za ruinę zamku templariuszy.

Stoły Sędziowskie

Według starogermańskich pojęć sąd winien obradować pod gołym niebem. Zwyczaj ten utrzymywał się bardzo długo, a za jego ostatni ślad należy uznać stoły sędziowskie. Prawie wszystkie one zniknęły, z wyjątkiem tego w Strzelinie (Strehlen). W Ząbkowicach Śląskich (Frankenstein) zachowała się jedynie wzmianka o jego istnieniu i późniejszym usunięciu.

W Brzegu (Brieg) gładka płyta takiego stołu – będąca pierwotnie piękną płytą nagrobną z cmentarza żydowskiego – została wmurowana w cokół jednego z domów przylegających do ratusza. Niegdyś miała ona spoczywać na murowanym podeście, otoczona podobnie wykonanymi siedziskami dla sędziego i ławników. Prawdopodobnie przed stuleciem, wraz z pręgierzem, została usunięta jako „przeszkoda w komunikacji”.

Stół sędziowski w Strzelinie, jedyny zachowany do dziś, to potężna granitowa płyta o powierzchni 180×178 cm i grubości od 13 do 20 cm. Spoczywa ona na murowanym cokole, tak że jej wierzch znajduje się około 70 do 80 cm nad ziemią. Stoi on przed ratuszem na rynku, a w mowie ludowej nosi dziś nazwę „Maślanego Kamienia” (*Buttlasteen*), ponieważ tam właśnie przekupki rynkowe wykładają masło na sprzedaż.

Sic transit gloria mundi! (Tak przemija chwała świata!)

Inwentarz Krzyży Kamiennych i Kapliczek Słupowych

B. Uporządkowane alfabetycznie.

(P) / S: Piaskowiec (*Sandstein*)

(G) / G: Granit (*Granit*)

* oznacza, że pomnik jest przedstawiony na tablicach (ilustracjach).

Miejscowość | Powiat | Lokalizacja | Wymiary i rodzaj kamienia

Miejscowość (Ort)	Powiat (Kreis)	Lokalizacja / Opis położenia (Standort)	Wymiary i materiał
Albendorf (Okrzeszyn)	Kamienna Góra	*w górnej części wsi przy młynie	—
Altenburg (Stary Zamek)	Świdnica	*północna strona drogi wiejskiej na zachodnim krańcu wsi	131 : 75 : 27 S
Annaberg (Chałupki)	Racibórz	—	—
Armenruh (Twardocice)	Złotoryja-Chojnów	*na zachód od Świętej Góry przy drodze do Piotrowic. (Armenruh (z niem. „Spoczynek Ubogich”) to dawna nazwa przysiółka lub części wsi Twardocice (niem. <i>Harpersdorf</i>).	92 : 69 : 21 S
Arnsberg (Grzęba)	Lwówek Śląski	na łące przy domu gospodarza	—
Arnsdorf (Miłków)	Görlitz	1. *przed zachodnim wejściem na cmentarz; 2. *10 m od pierwszego, przy murze cmentarnym	78:93:22 G / 32:35:21 G
Arnsdorf (Miłków)	Jelenia Góra	1. i 2. *wmurowane w północną stronę zewnętrznego muru cmentarnego	134:64:— / 95:84:— S

Miejscowość (Ort)	Powiat (Kreis)	Lokalizacja / Opis położenia (Standort)	Wymiary i materiał
Bärsdorf-Trach (Niedźwiedzice)	Złotoryja-Chojnów	Aż 7 obiektów! Głównie przy i w kościele (strona południowa, zachodnia, północna oraz w krypcie hrabiów Rothkirch)	różne (wszystkie S)
Bärsdorf (Niedźwiedzice)	Wałbrzych	*przy drodze przed wejściem na cmentarz	50 : 72 : 21 S
Bärwalde (Niedźwiednik)	Ziębice	*przy krzyżu przydrożnym na stacji Stary Henryków	65 : 52 : 22 S
Banau (Dzbanów)	Ząbkowice Śląskie	*na południe przy drodze z Baniowa do Henrykowa	100 : 82 : 33 S
Groß Bergen (Barkowo)	Milicz	*przy zachodnim wjeździe do wsi koło tablicy miejscowości	82 : 67 : 38 G
Beichau (Bychowo)	Milicz	*na wiejskim wygonie	149 : 107 : 15 G
Beuthen a. O. (Bytom Odrzański)	Koźuchów	5 obiektów po lewej i prawej stronie wejścia do wieży kościoła parafialnego	różne (wszystkie S)
Birkholz (Gruszów)	Świdnica	*na granicy obszarów przy drodze ze Stäubchen do Gruszowa („tote Jude”)	142 : 84 : 20
Birngrütz (Grudza)	Lwówek Śląski	—	—
Boberröhrsdorf (Siedlęcín)	Jelenia Góra	*przy km 8,0 szosy przed granicą powiatu lwóweckiego	97 : 80 : 37 G
Bockau (Buków)	Strzegom	1. *przy zagrodzie Thamma niedaleko szkoły; 2. *przy murze zagrody Speera	150:74:10 G / 102:62:11 G
Bögendorf (Witoszów Dolny)	Świdnica	1. *w uposażeniu parafialnym między km 3 a 4 drogi; 2-3. tamże; 4. *słup ogrodzenia parku; 5. naprzeciw browaru; 6-7. tamże	różne (np. 110:64:13)
Bösdorf (Pakostawice)	Nysa	*przy kościele	95 : 60 : 30
Bogenau (Bogunów)	Wrocław	*w zagrodzie między ścieżką a rowem	162 : 67 : 10 G
Borda (Borna)	Görlitz	*przed wsią w stronę Reichenbach, na rozwidleniu dróg	70 : 70 : 30 S
Buchwald (Bukowiec)	Jelenia Góra	*150 m na wschód od kościoła ewangelickiego	70 : 70 : 28

Miejscowość (Ort)	Powiat (Kreis)	Lokalizacja / Opis położenia (Standort)	Wymiary i materiał
Bujakow (Bujaków)	Zabrze	we wsi przy szosie Bytom–Sohrau (Żory)	—
Bunzelwitz (Bolesławice)	Świdnica	1. *przy drodze wiejskiej; 2-3. tamże; 4. we wsi, 3,5 km od dworca Jaworzyna Śl.	117:60:20 / 70:26:20
Brechelshof (Brachów)	Jawor	—	Kapliczka (Bildstock)
Breslau (Wrocław)	Wrocław	1. *w ogrodach Placu Królewskiego (Pl. Jana Pawła II); 2. *na opuszczonym cmentarzu przy Pl. Berlińskim; 3-6. zaginione	102:96:14 G / 168:98:17 G
Brockendorf (Brochocin)	Złotoryja-Chojnów	1. *na prawo obok wejścia na cmentarz w murze; 2-3. tamże; 4. *na prawo przy wejściu; 5-8. cztery krzyże, obecnie rozbite i zamurowane	135:46:— S / 120:70:— S
Brosewitz (Brożec)	Oława	1. *w murze cmentarnym, na prawo obok bramy; 2. zaginiony, rzekomo kładka nad rowem	160 : 106 : 15
Brucksteine (Mrokocin)	Ziębice	*we wsi na zachód obok kaplicy	82 : 79 : 15 G
Brunzelwaldau (Broniszów)	Kozuchów	*przed kościołem katolickim, obecnie opisany jako drogowskaz	90 : 75 : 13
Kampern (Kępy)	Legnica	1. *obok bocznej bramy w murze cmentarnym; 2. *na końcu drogi wiejskiej na Kozice	153:78:23 S / 113:54:23 S
Damsdorf (Damianowice)	Wrocław	*przy zachodnim wyjeździe ze wsi	150 : 90 : 18 G
Deutmannsdorf (Zbylutów)	Lwówek Śląski	*na drodze na południe od wsi w stronę Pławnej	160 : 140 : 20 S
Dittersbach (Dietrzychowice)	Żagań	*na prawo od wejścia do kościoła katolickiego	89 : 60 : 23
Dittmannsdorf (Mieszkowice)	Prudnik	*obok gospody przy wiejskim wygonie	80 : 75 : 25
Dockern (Tokary)	Trzebnica	*przy szosie do Łoziny	198 : 80 : 20 G
Domslau (Domastaw)	Wrocław	*przy murze cmentarnym	146 : 89 : 14 G

Miejscowość (Ort)	Powiat (Kreis)	Lokalizacja / Opis położenia (Standort)	Wymiary i materiał
Ebersdorf (Dzikowiec)	Nowa Ruda	*przy południowym szczycie gospody Pazeltów	96 : 49 : 18 S
Eckersdorf (Bożków)	Nowa Ruda	*na drodze z Woliborza do Bożkowa	78 : 46 : 22 S
Eiglau (Dzielów)	Głubczyce	*przy pierwszym domu po prawej od strony Czerniowa	73 : 72 : 22
Ellguth (Ligotka)	Namysłów	*przy gospodzie	147 : 71 : 14 G
Ernsdorf (Jarnołtów) obecnie część Dzierżoniowa	Dzierżoniów	przy km 0,9 szosy do Dreißighufen (Włoki)	—
Falkenau (Chróścina)	Grodków	1. *przy murze cmentarnym; 2. na wschód od Chrósciny w stronę Grodkowa	121:110:— / 140:90:13 G
Faulbrück (Mościsko)	Dzierżoniów	1. przy kościele katolickim nad potokiem; 2. przy drodze wiejskiej w Mościsku Środkowym	175:110:14 G
Freiburg (Świebodzice)	Świdnica	*przy szosie świdnickiej przy km 11,8	110 : 85 : 22
Friedrichsgrund (Batorów)	Kłodzko	1. *w oddziale 27 rewiru Auerbruch przy ścieżce pielgrzymkowej do Wambierzyc; 2. *w oddziale 10 przy tej samej ścieżce	92 : 92 : 40 G / Kapliczka
Gablau (Gablów)	Kamienna Góra	1. przy moście do kościoła; 2. tamże	—
Gallowitz (Galowice)	Wrocław - Miękinia	*na ptd. od szosy Żórawina-Krajków przy polnej drodze	62 : 69 : 12 G
Giersdorf (Gierszowice)	Opolskie	przed kościołem	—
Giersdorf (Żeliszów)	Lwówek Śląski	między Sędzimirowem a Żeliszowem	—
Nieder-Giersdorf (Miłochów)	Świdnica	*na drodze do Pilawy	80 : 80 : 20 G
Girlachsdorf (Gilów)	Dzierżoniów	1. *w murze przy plebanii; 2. *jako kładka nad małym rowem na łące parafialnej	180:100:15 S / 88:66:18 S
Glatz (Kłodzko)	Kłodzko	1. *na cmentarzu; 2. zaginiony (dawniej na rogu Czeskiej)	108 : 58 : 28 S

Miejscowość (Ort)	Powiat (Kreis)	Lokalizacja / Opis położenia (Standort)	Wymiary i materiał
Glausnitz (Głębock)	Jelenia Góra	*na ptn.-zach. od tamy spiętrzającej	53 : 63 : 26
Gleinitz (Gli-nica)	Niemcza	1. *przy murze cmentarnym; 2. *w murze posiadłości Röhlera	185:120:15 G / 175:90:15 G
Görlitz (Zgorzelec)	Zgorzelec	1. przy wieży kościoła św. Piotra; 2. zaginiony (dawniej przy „wszawym źródle”)	Kapliczka
Goldberg (Złotoryja)	Złotoryja	1. *przy drodze do Nowej Wsi Grodziskiej; 2. po obu stronach drogi na Hohberg (Wyskok)	105:47:31 S / 93:87:28 S
Gotschdorf (Goduszyn)	Jelenia Góra	zaginiony; dawniej w Kummerharte (Komorzyca)	—
Gräbel (Grobła)	Bolków	*przy murze cmentarnym	62 : 84 : 68 S
Kgl. Grädig (Grodzisz-cze)	Świdnica	1-2. *w murze ogrodu szkolnego; 3. *przed murem szkolnym	76:53:— / 151:68:19 G
Grafenort (Gorzanów)	Bystrzyca Kłodzka	1. *na wschód od torów kolejowych do Międzylesia	Kapliczka
Grebelwitz (Groblice)	Oława	*na granicy z miejscowością Dziuplina (Daupe)	192 : 40 : 15 G
Großenbo-rau (Borów Wielki)	Koźuchów	*w murze parkowym naprzeciw zagrody nr 57	50 : 33 : — G
Gregorsdorf (Grzegorzowice)	Racibórz	*przy szosie Nędza–Lubowice, przy ostatnich domach	80 : 80 : —
Guhlau (Gola Grodzkowska)	Grodków	ptd.-zach. od wsi przy drodze Grodków–Lipowa	Kapliczka (Bildstock)
Guhlau (Gola Świdnicka)	Świdnica	*przy szosie do Kraskowa przy km 0,5	128 : 56 : 19 G
Ober-Gut-schdorf (Goczatków)	Oława	*na północnym skraju wsi, na skraju lasu	116 : 61 : 24
Hainwald (Chojniec-Czaple)	złotoryjsko-chojnowski	*w lesie Hainwald (Choiniec)	105 : 65 : 24 S
Halbendorf (Pótwiosek)	Grodków	Furt (Bród)	—

Miejscowość (Ort)	Powiat (Kreis)	Lokalizacja / Opis położenia (Standort)	Wymiary i materiał
Haltauf (Na-wojowice)	Oława	*przy szosie na granicy powiatu	178 : 85 : 12 G
Hartliebsdorf (Skorzynice)	Lwówek Śląski	1. *na drodze do Ober Gröditz (obecnie Grodziec) przy granicy powiatu; 2. *na pld. od punktu 1, na skraju lasu	138:70:27 S / 150:90:22 S
Hartmannsdorf (Jaczków)	Kamienna Góra	przy wjeździe do wsi od strony szosy do Świebodzic	—
Nd.-Hartmannsdorf (Witoszyn)	Żagań	w murze cmentarnym	—
Heldau (Ulesie)	Legnica	*w północno-wschodnim narożniku kościoła katolickiego, w przyporze	122 : 55 : —
Heidersdorf (Jędrzychów)	Nysa	1. *przy szosie do Radzikowic; 2. między km 2,5 a 2,6	75:75:33 G / 45:80:17 G
Heinersdorf (Spalona)	Legnica	pod amboną, w filarze kościoła ewangelickiego	—
Heinrichau (Glinno)	Wałbrzych	1. *w północnym murze kościoła katolickiego; 2. tamże	135:65:— G / 100:60:— G
Heinzendorf (Jasienica)	Ziębice	*na pld. od wsi na skraju lasu	159 : 59 : 16 G
Heinzendorf (Unikowice)	Nysa	*przy szosie Paczków–Unikowice koło potoku	119 : 106 : 19 G
Henndersdorf (Sidzina)	Grodzów	przy drodze wiejskiej	Kapliczka (Bildstock)
Henndersdorf (Chroślice)	Jawor	przy szosie Złotoryja–Jawor na drodze do Arnoldshof (Si-chówek)	Kapliczka (Bildstock)
Henndersdorf (Tuszyn)	Dzierżonów	w południowej ścianie remizy	104 : 80 : 15
Hermannsdorf (Męcinka)	Jawor	*na prawo obok wejścia do kościoła	70 : 90 : 27 S
Hermsdorf (Sobieszów)	Jelenia Góra	zaginiony; dawniej w ogrodzie gospody „Pod Żółtą Gwiazdą”	—
Her-twigswalde (Doboszwice)	Ziębice	*przed posiadłością Pohla na skarpie rowu	210 : 114 : 18 G

Miejscowość (Ort)	Powiat (Kreis)	Lokalizacja / Opis położenia (Standort)	Wymiary i materiał
Nd.-Herzogswaldau (Miocin Dolny)	Kożuchów	*naprzeciw dawnej cegielni na granicy z Miocinem Górnym	91 : 70 : 28 S
Herzogswaldau (Wierzbnik)	Grodków	*przy kościele, na lewo obok bramy	173:97:11 G
Hochkirch (Kościelec)	Legnica	*na płn. od kościoła, w murze ogrodowym	137:68:24 S
Hünern (Psary)	Oława	*głęboko w zaroślach parku pańskiego	205 : 110 : 15 G
Hüsdorf (Giebułtów)	Lwówek Śląski	*na drodze do Wünschendorf (Radomice), obok drogowskiego	77 : 71 : 19 S
Ingramsdorf (Imbramowice)	Świdnica	1. *w ogrodzie Küglera; 2. zaginiony; dawniej w murze folwarku	70 : 90 : 15 G
Jackschönaue (Jaksonowice)	Wrocław	1. *po obu stronach kamiennych schodów do kościoła; 2. *tamże	116:100:15 / 85:73:12
Järischau (Jarosław)	Strzegom	1. *na drodze do Ruska, między Murowaną a Graniczną; 2. *w północnym murze cmentarnym	95 : 88 : 22 / Kapliczka
Jakobsdorf (Jakubów)	Świdnica	*	69 : 68 : 23 G
Jantau (Janików)	Oława	1. *przed szkołą i kościołem; 2. *mostek nad rowem; 3. w bruku przy wejściu do kościoła	216:98:16 G / 190:110:15 G / 92:85:— G

Miejscowość	Powiat	Lokalizacja / Opis położenia	Wymiary i materiał
Jannowitz (Janowice)	Hoyerswerda (Śląski pow. w rejencji legnickiej-hist.)	przy kościele	—
Jassen (Jasiona)	Prudnik	*w ogrodzie Helfischa przy wjeździe do wsi	110 : 90 : 20 G
Jauer (Jawor)	Jawor	1. *w murze bastionu nad ogrodem Reichsbanku; 2-6. tamże	od 50:49 do 166:80 S

Miejscowość	Powiat	Lokalizacja / Opis położenia	Wymiary i materiał
Alt-Jauer (Stary Jawor)	Jawor	—	Kapliczka (Bildstock)
Jauernick (Jauernick-Buschbach)-miejs.Górne Łużyce	Görlitz	przy murze cmentarnym	135 : 71 : 20 G
Alt-Jauernick (Stary Jawornik)	Świdnica	1-2. *przed murem cmentarnym naprzeciw szkoły; 3. *przy szosie do Świdnicy	160:70:15 G / 115:71:22
Jedlownik (Jedłownik)	Rybnik	przy szosie Kokoszyce–Wodzisław	—
Jerschen-dorf (Jarosław)	Środa Śląska	1. *przed kościołem na rozwidleniu drogi wiejskiej; 2. *we wschodniej części muru cmentarnego	128:88:34 S / 72:82:— S
Jerau (Gierów)	Strzelin	1-3. *na styku granic miejscowości Großburg (Borek Strzeleński), Schweinbraten (Świnobród) i Gierów	do 155 : 130 : 14 G
Jordansmühl (Jordanów Śl.)	Niemcza	1. *przy szosie do Wilczkowa; 2. *na cmentarzu (płyta kamienna z krzyżem); 3-4. tamże	220:80:— / 180:120:—
Jungwitz (Jankowice)	Oława	*zakopany przy rowie, 200 m na pld.-zach. od zachodniego krańca wsi	250 : 35 : 30
Kaltenbrunn (Mystaków)	Świdnica	1. *w murze cmentarnym naprzeciw gospody; 2-3. tamże	155 : 97 : —
Kamitz (Kamienica)	Nysa	*przy kościele	114 : 76 : 11 S
Kammer-swaldau (Komarno)	Świerzawa	1. *w murze kościoła katolickiego, na lewo obok bramy; 2. tamże	98:55:20 S / 104:36:20 G
Kenstchkau (Karncza Góra)	Wrocław	1. *na drodze z Muchoboru Wielkiego do Smolca, przy kościele; 2. tamże	133:65:14 / 182:38:13
Keulendorf (Kulin)	Środa Śląska	1. *na pld. od wsi na rozwidleniu dróg do Piersna; 2. dawniej przed kuźnią	100 : 92 : 32 / Bildstock
Klemmerwitz (Kłębanowice)	Legnica	*po północnej stronie muru cmentarnego	141 : 76 : 30 S

Miejscowość	Powiat	Lokalizacja / Opis położenia	Wymiary i materiał
Költschen (Kietczyn)	Dzierżoniów	*naprzeciw dominium	80 : 97 : 13 S
Kostenblut (Kostomłoty)	Środa Śląska	1. *we wsi na rozwidleniu dróg do Zabłota; 2. *przed murem cmentarnym	65:75:39 / 105:65:16
Kreuzwiese (Gniewczyce)	Kamienna Góra	*na łące na północ od gospody „Kreuzschenke”	37 : 76 : 18 S
Krumpach (Borów)	Trzebnica	*na polnej drodze niedaleko wsi, u właściciela Helmiga	159 : 76 : 18
Küpper (Kopernia)	Szprotawa	*przy gospodzie Ulbricha, przy wjeździe do wsi	83 : 40 : 18
Küpper (Stara Kopernia)	Żagań	1. *przy Brennergasse i drodze do Bukowca; 2. *naprzeciw Totenweg z Charlottental (Nieradza)	125:80:25 / 75:74:25
Kunitz (Kunice)	Legnica	*obok szosy legnickiej, przy pomniku poległych	42 : 62 : 28 S
Kunzendorf (Trzebieszowice)	Bystrzyca Kłodzka	*przy drodze z Kunic do Gniewoszowa	Kapliczka przydrożna
Kupferberg (Miedzianka)	Janowice	*na starej polnej drodze do Janowic	83 : 63 : 20 S
Kuschlau (Chociwel)	Strzelin	1. przed wsią, w lewym rowie drogi ze Strzelina; 2. tamże	—
Kuttlau (Kotla)	Głogów	*w murze kościoła katolickiego, wystający ponad niego	110 : 60 : 10
Kynsburg (Zagórze Śl.)	Wałbrzych	w Teufelstale (Dolinie Diabelskiej)	—
Lahn (Wleń)	Lwówek Śląski	1. *przy ścieżce do zamku poniżej majątku; 2. *na zakręcie drogi przy dworcu	127:58:19 S / 95:72:18 S
Alt-Läst (Kwiatkowice)	Legnica	*przy remizie, przy drodze do urzędu	95 : 40 : 23 S
Langenau (Czernica)	Lwówek Śląski	1. *między Janówkiem a Czernicą na wzgórzu; 2. *na drodze z Górnej Czernicy do Plaskocina	94:65:23 S / 85:108:28 S
Ober-Langenbielau (Bielawa)	Dzierżoniów	*w murze majątku Wernerscher	87 : 79 : — S
Langneudorf (Dłużec)	Lwówek Śląski	*przy km 10,7 + 20 drogi wiejskiej	144 : 74 : 24 S

Miejscowość	Powiat	Lokalizacja / Opis położenia	Wymiary i materiał
Ober Langseifersdorf (Jażwina)	Dzierżoniów	*na wschód od kościoła, przy drodze wiejskiej	91 : 84 : 23 G
Lauban (Lubań)	Lubań	w murze Frauenkirchhof (Cmentarza Kościoła Mariackiego)	—
Laubnitz (Łopienica)	Ząbkowice Śląskie	*przy ostatnim domu na drodze od dworca	94 : 50 : 20 G
Groß-Lauden (Ludów Wielki)	Strzelin	1. 30 m na północ od drogi Gr. Lauden-Reisau (Ludów Śląski); 2. *na cmentarzu; 3. *przy moście przed wsią	175:80:14 G / 100:14: G / 100:108:15 G
Leutmannsdorf (Lutomia)	Świdnica	1. w Dolnej Lutonii niedaleko kościoła katolickiego; 2. *na łące w stronę Lubachowa	138:— / 73:42:18
Liegnitz (Legnica)	Legnica	*dawniej przy Jauerstraße (ul. Jaworska), obecnie naprzeciw Muzeum	175 : 67 : 30 S
Löwen (Lewin Brzeski)	Brzeg	*naprzeciw cmentarza, niedaleko Nysy	107 : 73 : 21 S
Ludwigsdorf (Chrośnica)	Świerzawa	1. *w pld. wieży kościoła na wysokości dachu; 2. *na prawo od wejścia na cmentarz; 3-4. tamże	85:— / 82:46:— S
Ludwigsdorf (Chrośnica)	Świerzawa	1. w murze ewangelickiego cmentarza; 2. tamże	—
Lüben (Lubin)	Lubin	*przed miastem, przy drodze do Ścinawy (Steinau) między km 0,7 a 0,8	83 : 52 : 30
Lüssen (Lusina)	Strzegom	1. *we wsi, między browarem a szosą; 2. zaginiony w pobliżu pierwszego	62 : 78 : 20
Märzdorf (Marciszów)	Jelenia Góra	1. *na prawo obok gospody „Pod Heinrichsburgiem”; 2. tamże	138:70:21 S / 128:96:22 S
Marklissa (Leśna)	Lubań	*przy kościele ewangelickim	56 : 28 : 8
Mehlteuer (Gościęcice)	Strzelin	na drodze do Gęsina, leśny oddział VII (Cygański Krzyż „Zigeunerkreuz”)	—
Mertschütz (Mierzyce)	Legnica	1. *leżący na podwórzu szkolnym; 2. *w ptn.-zach. murze ogrodu gospodarstwa na ptn. od majątku	186:72:25 S / 51:60:— S
Mittelwalde (Miedzylesie)	Bystrzyca Kłodzka	*na pld. od domów Hirschchenhäuser w lesie	104 : 87 : 28 S
Groß-Mochbern	Wrocław	*przy szosie w stronę Małego Muchoboru	180 : 53 : 10

Miejscowość	Powiat	Lokalizacja / Opis położenia	Wymiary i materiał
(Muchobór Wielki)			
Mösen (Meszno)	Nysa	*przy południowym wjeździe do wsi	115 : 73 : 15 G
Mühlrädlitz (Miłoradzice - Raszowa)	Lubin	*przy starym domu czeladnym	77 : 61 : 27 G
Mulchwitz	Görlitz	1. na drodze z Rohnau (Trzcieniec) do Schleife (górnolęż. Slepó); 2. tamże; 3. we wsi jako mostek nad rowem	—
Namslau (Namysłów)	Namysłów	*w przedogrodzie przy Brieger Straße (ul. Brzeska) nr 42	97 : 70 : 30
Nechlau (Niechlów)	Górowski	*na zachód od Niechlowa, na ptd. od szosy Głogów-Góra	158 : 107 : 23 S
Neudorf a. Gr. (Nowa Wieś Grodziska)	Złotoryja- Chojnów	*przy drodze wiejskiej przy km 1,29	117 : 84 : 26 G
Neudorf (Nowa Wieś Legnicka)	Legnica	1. *w zachodniej części muru cmentarnego; 2. *w południowej części muru cmentarnego	159:77:— G / 151:59:— G
Neudorf (Nowa Wieś Średzka)	Środa Śląska	1. *przy wschodnim wjeździe do wsi; 2. mostek nad rowem przydrożnym.	86:85:25 / 189:47:18
Neuhof (Nowy Dwór Legnickie Pole)	Legnica	*w parku, około 100 m na zachód od pałacu	107 : 36 : 22 S
Neukirch (Nowy Kościół)	Wrocław	*na zachód od wsi i na północ od linii kolejowej	205 : 90 : 15
Groß-Neundorf (Złotogłowice)	Nysa	*skrzyżowanie dróg polnych do Gr. Neundorf (Nowa Wieś) i do Mochowa (Rochus)	120 : 80 : 20 G
Nicolstadt (Mikołajowice)	Legnica	1. *w narożniku muru cmentarnego przy drodze wiejskiej; 2. tamże	67:69:30 S / 60:69:— S
Nimptsch (Niemcza)	Niemcza	*przed miastem, przy drodze do Ząbkowic Śląskich	115 : 120 : 22 S
Nowag (Nowaki)	Nysa	*przy płocie ogrodu Hildebranda naprzeciw szkoły	120 : 110 : 15

Miejscowość	Powiat	Lokalizacja / Opis położenia	Wymiary i materiał
Olsau (Olszanka)	Racibórz	przy posiadłości Erdrichsterei	—
Oppersdorf (Wierzbice)	Nysa	1. *przy ogrodzie fundacji Bombelles; 2. *przy górnej gospodzie	90:70:20 G / 100:60:12 G
Ottendorf (Ocice)	Bolesławiec	1. *naprzeciw mieszkania katolickiego kościelnego; 2. *przy drodze do Giebułtowa	116:86:30 S / 42:64:32 S
Oyas (Gniewomierz)	Legnica	1. *w murze cmentarnym naprzeciw wjazdu do zagrody nr 37; 2. tamże	130:45:— S / 107:34:— S
Parchwitz (Prochowice)	Legnica	*w południowym murze miejskim, od strony wewnętrznej	118:62:— S
Paschkerwitz (Pasikowice)	Trzebnica	1. *we wsi obok kolumny pokoju (Friedenssttche); 2. *przy południowym wjeździe do wsi	195:82:12 / 131:86:15
Patschkau (Paczków)	Nysa	zaginiony; dawniej po wewnętrznej stronie Bramy Dolnej	—
Nieder-Peilaue (Piława Dolna)	Dzierżoniów	1. *przy drodze do Dzierżoniowa na wyjeździe ze wsi; 2. *w parku przy zamku (Schlösselhof), dawniej w ogrodzie browaru; 3. w murze, dawniej przy kościele katolickim	131:77:18 / 84:75:20 / 155:70:—
Peiskersdorf (Piskorzów)	Dzierżoniów	*przy wejściu na cmentarz katolicki	90:58:20 G
Pekendorf (Pankow)	Świdnica	*przy murze fosy zamkowej	Kapliczka S
Groß-Peterwitz (Piotrowice)	Środa Śląska	1. *w murze majątku obok północnego wejścia; 2-5. tamże	150:77:— i inne
Polkwitz (Polkowice)	Głogów	1. *na katolickim cmentarzu; 2. tamże; 3. krzyż przed miastem - zaginiony	70:70:22 S
Polsnitz (Pełcznica)	Środa Śląska	1. *na drodze do Kątów (Kanth), między km 0,4 a 0,5; 2. *w krzakach przy młynie Wincen- tego; 3. *w wschodnim murze cmentarnym	93:84:27 S / 95:82:18 G
Postelwitz (Posadowice)	Oleśnica	*w parku dworskim, dawniej naprzeciw owczarni w lesie	108:60:10
Primkenau (Przemków)	Szprotawa	1. *na starym cmentarzu za absydą kościoła; 2. znaleziony przy rozbiórce wschodniego muru cmentarnego	50:59:28 S
Prisselwitz (Przecławice)	Wrocław	1. *naprzeciw wejścia na cmentarz; 2-3. tamże	125:65:15 / 150:82:15 / 148:67:15

Miejscowość	Powiat	Lokalizacja / Opis położenia	Wymiary i materiał
Protschkenhain (Proszkowice)	Świdnica	1. *na górnym końcu wsi; 2-3. tamże	122:84:20 / 131:87:18 / 169:97:20
Raaben (Kruków)	Świdnica	1. *we wsi, w ogrodzie kowala Lwówka Śląskiego; 2. *przy szosie Łażany–Piotrowice, na granicy obszarów	107:40:17 / 133:50:10
Ratibor (Racibórz)	Racibórz	zaginiony; dawniej na Przedmieściu	—
Rauske (Rusko)	Strzegom	1. *między szosą do Osieka (Ossig) a drogą do Pasiecznej; 2. *na ptn. od szosy; 3. *tamże; 4. *przy gospodzie „Pod Niemieckim Domem”; 5. *w murze cmentarnym kościoła katolickiego	116:82:27 S do 45:78:25 S
Reppline (Rzeplin)	Wrocław	*przy skrzyżowaniu dróg Żerniki i Rzeplin–Tyńiec Mały	145 : 88 : 15
Ritterswalde (Domaszkowice)	Nysa	*przy murze cmentarnym	154 : 92 : 10
Rogau-Rosenau (Rogów Sobócki)	Świdnica	u podstawy pręgierza	131 : 74 : 27 S
Rothbrünnig (Brennik)	Złotoryja-Chojnów	1. *w murze cmentarnym na prawo od wejścia; 2. *na skrzyżowaniu szosy Legnica–Złotoryja z drogą do Wysocka; 3. obok bocznej bramy; 4. obok bramy głównej	140:68:— S / 63:80:34 S / Bildstock
Rothsürben (Żórawina)	Wrocław	*na drodze do Szukalic (Rűbenau) na granicy pól	147 : 74 : 15
Rothwaltersdorf (Czerwienicyce)	Nowa Ruda	*u Bartscha, naprzeciw km 4,3	90 : 60 : 20 S
Sägen (Szczawin)	Strzelin	*przy szosie na drodze z Strzelina do Grodziszcz	115 : 63 : 15
Sagan (Żagań)	Żagań	zaginiony; dawniej przy kościele na wzgórzu	—
Schlaup (Słup)	Jawor	1. *w murze cmentarnym na prawo obok bramy; 2-4. tamże; 5. tamże	117:77:28 S do 78:70:27 S
Schmellwitz (Śmiałowice)	Świdnica	*w murze cmentarnym na prawo obok bramy	147 : 58 : —
Schmottseiffen	Lwówek Śląski	1. *u podnóża góry kościelnej; 2. *w lesie w Zwickergrunde (obszar leśny w powiecie	120:68:16 S / 120:30:15 S / Bildstock

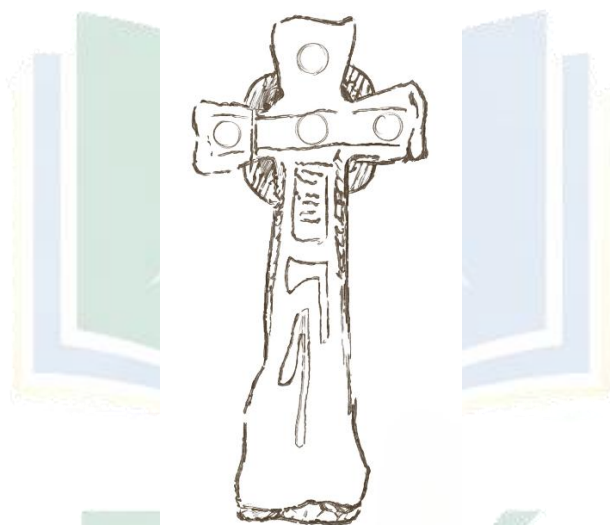
Miejscowość	Powiat	Lokalizacja / Opis położenia	Wymiary i materiał
(Pławna Dolna)		lwóweckim); 3. *leżący przy płocie w ogrodzie Steckelsa; 4. u Steckelsa przy szopie	
Schönowitz (Szonowice)	Prudnik	*przy szosie w stronę Opola za bramą	—
Schwarzbach (Czarne)	Jelenia Góra	*przy drodze Jelenia Góra–Mysłakowice	111 : 84 : 24 S
Schwarzkollm (Łużyce)	Hoyerswerda (górnolęż. Wojerecy)	1. *w środku wsi; 2. tamże; 3. tamże	87:51:18 S do 85:71:23 S
Sastershausen (Zastruże)	Strzegom	*przy szosie Ossig-Nauske (obecnie Nieszko-wice)	120 : 54 : 12
Schadewinkel (Siedl-mierz)	Środa Śląska)	w ogrodzie gospodarza	
Schenken-dorf (Myśle-cin)	Wałbrzych	przy kościele, na posesji Sesslera	
Schlaup (Słup)	Jawor	*przy murze cmentarnym, po prawej obok bramy *tamże *tamże *tamże *tamże	117 : 77 : 28 S 118 : 55 : 23 S
Seichau (Si-chów)	Jawor	*na narożniku muru cmentarnego	220 : 70 : —
Seitendorf (Poniatów)	Wałbrzych	*przy drodze z Nowego Poniatowa do Altwasser (Obecnie Stary Zdrój w Wałbrzychu); ma-teriał: Gnejs	62 : 83 : 23
Steudnitz (Studnica)	Złotoryja-chojnów	1-9. skupisko 9 obiektów; przy szosie legnic-kiej oraz w murze cmentarnym	od 58:45 do 112:55 S
Striegau (Strzegom)	Strzegom	1. dawniej w przedmieściu; obecnie w ogro-dzie muzealnym we Wrocławiu	108 : 42 : 24 S
Tschechnitz (Siechnice)	Wrocław	1. *płn.-zach. od wsi, przy drodze do Wrocła-wia; 2. płd.-zach. od wsi w polu	200:105:15 G / 175:105:15 G
Waldenburg (Wałbrzych)	Wałbrzych	*za szpitalem powiatowym	180 : 54 : 20
Wangern (Węgry)	Wrocław	1-4. skupisko 4 krzyży przy murze cmentar-nym i drodze ze stacji	do 216 : 93 : 16 G

Miejscowość	Powiat	Lokalizacja / Opis położenia	Wymiary i materiał
Alt-Warthau (Warta Bolesł.)	Bolesławiec	1. *przy Stemmrach (Stare Jarosławice), ptd. od lasu; 2. *w alei czereśniowej dominium	134:90:29 G / 84:70:26 S
Weizenroddau (Pszemno)	Świdnica	1-8. 8 obiektów wmurowanych w mur cmentarny	—
Würben (Wierzbna)	Świdnica	1-7. 7 obiektów w parku; 8. przy ptd. wyjeździe ze wsi	od 80:80 do 162 :80:23
Zirlau (Cierń)	Świdnica	1. *w ogrodzie w Dolnych Cierniach; 2. *w murze majątku	— / 104 : 53 : —
Zopkendorf (Sopkówce)	Środa Śląska	1. naprzeciw wjazdu do wsi; 2. tamże	60:62:10 / 161 :75:11
Zülzendorf (Sulistawice)	Świdnica	1. *przy szosie świdnickiej (km 8,175); 2. *przy drodze do Sobótki	95:95:24 / 130:105:— G
Thiemendorf (Tymowa)	Ścinawa	1. przy drodze do Ścinawy, km 4,2–4,3 2. tamże	95:45:14 G 95:54:15 G
Trautliebersdorf (Kochanów)	Kamienna Góra	przy kościele, w ogrodzie rzeźnika Wipplera	26:36:32
Triebelwitz (Przybyłowice)	Jawor	1. pn. strona drogi Trzyłowice –Triebelwitz 2. tamże, 3. tamże	95:83:25 62:70:33
Tschammen-dorf (Sambror)	Środa Śląska	przy dębim pokoju, prawie całkowicie zasypany	—
Tschechen (Czechy)	Świdnica	przy pd.-zach. wyjeździe ze wsi	124:72:15
Tschechnitz (Siechnice)	Wrocław	1. pn.-zach. od wsi, droga do Wrocławia 2. pd.-zach. od wsi, pole przy drodze oławskiej	200:105:15 G 175:105:15 S
Tschirne (Czerna)	Bolesławiec	przy sołectwie	125:95:30 S
Tschelln (Čelno)	Rothenburg (Łużyce)	1), 2)	—
Ullersdorf-L. (Wojciechów)	Lwówek Śląski	we wsi	Kapliczka
Verlorenwasser (Ponikwa)	Bystrzyca Kłodzka	powyżej kościoła, droga do Piekielnej Doliny	Kapliczka

Miejscowość	Powiat	Lokalizacja / Opis położenia	Wymiary i materiał
Viechau (Ujów)	Środa Śląska	w północnym murze cmentarnym	98:61:— S
Vogelgesang (Ptaszków)	Oleśnica	*	240:105:13 S
Voigtsdorf (Wojcieszycy)	Jelenia Góra	1. przed zakrętem drogi głównej 2. naprzeciw gospody „Deutscher Kaiser”	111:82:23 S 79:62:23 S
Volpersdorf (Wolibórz)	Nowa Ruda	1.ogród górnika Schmohela (km 22,23 2. u Aug. Pohla (km 23,66)	118:105:20 S 104:75:18 S
Vorhaus (Jaroszkówka)	Goldb.-Haynau (niem.powiat złotoryjsko-chojnowski l.1818-1932)	granica powiatu, rozwidlenie dróg Lubin-Legnica	130:58:25
Waldau (Wykroty)	Bolesławiec	—	—
Waldau (Ulesie)	Legnica	za Przedmieściem Duńskim	74:108:32 S
Waldau	Rothenburg (Görlitz)	w parku majątku rycerskiego	160:39:
Waldenburg (Wałbrzych)	Wałbrzych	za szpitalem powiatowym	180:54:20
Waltdorf (Prusino-wice)	Nysa	we wsi	105:34:28
Waltersdorf (Nielestno)	Lwówek Śląski	1. w lesie przy drodze do Ciszycy 2. ogród H. Siebenhaara przy wyjeździe	108:96:30 S 113:65:24 S
Waltersdorf (Niegostawice)	Szprotawa	naprzeciw kuźni, pod wiatą	112:38:16
Wangern (Węgry)	Wrocław	1-3. przy murze cmentarnym 4. przy drodze ze stacji do majątku	148:76:12 G 216:93:16 G
Wangten (Wągradno)	Legnica	1. lewa strona wejścia na cmentarz 2. prawa strona północnej bramy	93:88:— S 72:84:— S
Wanowitz (Wojnowice)	Głubczyce	między Wojnowicami a Nową Wsią	—
Alt-Warthau (Warta Bolesławiecka)	Bolesławiec	1.przy drodze na Stare Jaroszewice 2. w alei czereśniowej 3. zaginiony	134:90:29 S 84:70:26 S

Miejscowość	Powiat	Lokalizacja / Opis położenia	Wymiary i materiał
Waschelwitz (Wasitowice)	Prudnik	droga Biata-Solec (km 2,0)	40:55:15
Weicherau (Wichrów)	Strzegom	w murze cmentarnym przy pd. bramie	60:54:— S
Weißstein (Biały Kamień)	Wąbrzych	przy gospodzie „Pod Kamiennym Krzyżem”	71:85:31 S
Weizenro-dau (Pszemno)	Świdnica	1-8. w murze cmentarnym	—
Wettschütz (Wietszyce)	Głogów	1. we wsi, za domem nr 19 2. tamże	70:31:15 S 63:28:17 S
Wiltschau (Wilczków)	Wrocław	przy cmentarzu	78:77:22
Witosławitz (Witosławice)	Opole	—	—
Wittichenau	Hoyerswerda (Łużyce)	—	—
Würben (Wierzbno)	Grodzów	*w połowie drogi do Giersdorf (Gierszowice)	—
Würben (Wierzbna)	Świdnica	1. w parku 2-7. tamże; 8. przy pd. wyjeździe ze wsi, na prawo przed nową szkołą katolicką	134 : 76 : 27 Do 93 : 67 : 15
Zedlitz (Pa-sieczna)	Świdnica	*na wschodnim końcu wsi, przy drodze	83 : 88 : 28
Zeisberg (Cisów)	Wąbrzych	*	77 : 83 : —
Zelasno (Że-lazna)	Opole	*w ogrodzie parafialnym	125 : 67 : 22
Zindel (Woj-nowice)	Wrocław	*przy cmentarzu	120 : 100 : 10
Zirlau (Cier-nie)	Świdnica	1.w Mitteldorf (środek wsi), w ogrodzie 2. w murze Heinrichshof 3. w Niederdorf (dolna wieś) przy drodze wiejskiej	104 : 53 : — 90 : 86 : 26
Zopkendorf (Sobkowice)	Środa Śląska	1. naprzeciw wejścia do wsi 2. tamże	60 : 62 : 10 161 : 75 : 11

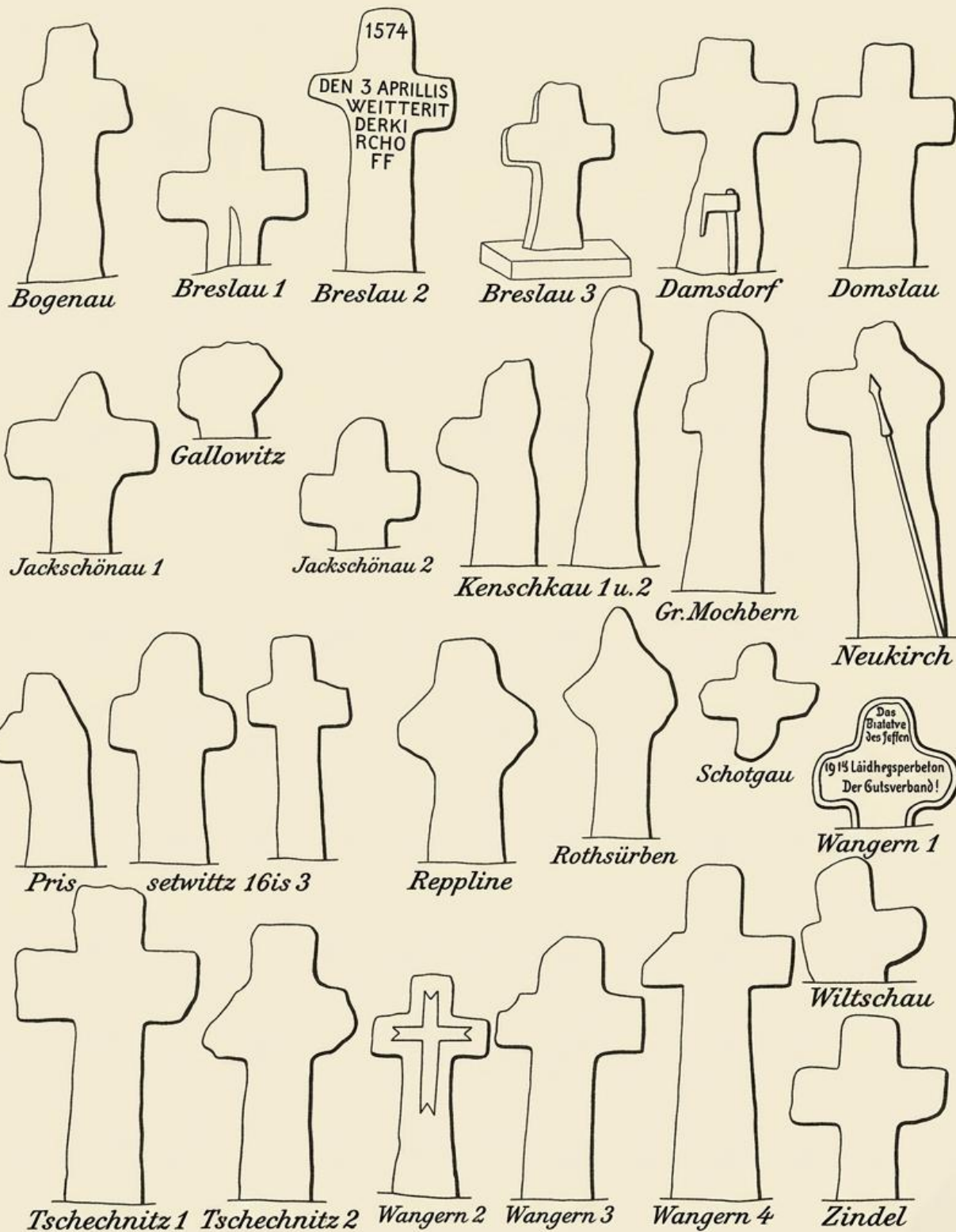
Miejscowość	Powiat	Lokalizacja / Opis położenia	Wymiary i materiał
Zottwitz (Sobocisko)	Oława	1. przy cmentarzu przed tablicą miejscowości 2. na zachodnim końcu drogi wiejskiej przy płocie	132 : 85 : 12 95 : 50 : 12
Zülz (Biała)	Prudnik	1. , 2.	—
Zülzendorf (Sulistawice)	Świdnica	1. przy drodze świdnickiej na km 3,175 2. przy drodze do Schönbrunn (Słotwina), na „Żydowskiej Łące”	95 : 95 : 24 130 : 105 : G

BIVIK

BIBLIOTEKA MUZEUM
KARKONOSKIEGO

Kreis Breslau

Rys. 1. Tablica (Tafel 1)

Wykaz krzyży z tablicy: Rejencja (Tafel 1).

Nazwa na tablicy (DE)	Miejscowość (PL)	Uwagi / Charakterystyka na szkicu
Kreis Breslau	Powiat wrocławski	
Bogenau	Bogunów	Prosty, smukły krzyż taciński.
Breslau 1, 2, 3	Wrocław	Nr 2 posiada datę 1574 i inskrypcję; nr 3 osadzony na cokole.
Damsdorf	Damice	Krzyż z wrytym narzędziem (prawdopodobnie nóż lub taksak).
Domslau	Domastaw	Wyraźnie zarysowane ramiona.
Gallowitz	Gałów	Uszkodzony, niemal okrągły kształt (tzw. fantomowy).
Jackschönau 1, 2	Jaksice	Dwa krzyże o różnych proporcjach.
Kenschkau 1 u. 2	Kęszyce	Dwa krzyże stojące obok siebie (jeden bardzo wysoki).
Gr. Mochbern	Muchobór Wielki	(Obecnie dzielnica Wrocławia) Wysoki, asymetryczny.
Neukirch	Nowy Kościół	(Wrocław-Nowy Dwór/Żerniki) Krzyż z wrytym oszczepem/dzidą.
Pris	Prężyce	Specyficzny kształt jednego ramienia.
Seltwitz 1 bis 3	Siedlakowice	Trzy krzyże (na szkicu widoczne dwa połączone opisem).
Reppline	Rzeplin	Bardzo masywny, o grubych ramionach.
Rothsürben	Żórawina	Charakterystyczne, zaokrąglone zakończenia.
Klein Schottgau	Sadków	Mały krzyż o równych ramionach.
Wangern 1, 2, 3, 4	Węgry	Seria 4 krzyży; nr 1 z tarczą/inskrpcją, nr 2 z rytem krzyża wewnątrz.
Tschechnitz 1, 2	Siechnice	Jeden monumentalny, drugi o nieregularnym kształcie.
Wiltschau	Wilczków	Niski, o zaokrąglonych kształtach.
Zindel	Wojnowice	Prosty krzyż o równych proporcjach.

Tafel 2 Regierungsbezirk Breslau
Kreis Brieg **Kreis Frankenstein**

Kreis Glatz

Lichten

Löwen

Banau

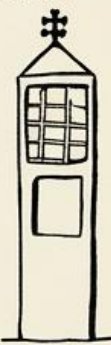
Olbersdorf

Laubnitz

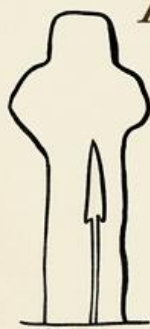

Friedrichsgrund 1n.2

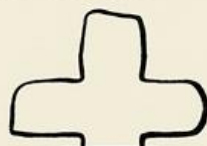

Baumgarters

Kreis Guhrau

Glatz

Lewin

Grenzendorf

Na.Schmedeldarf

Ob.Schwedeldorf

Gleinig

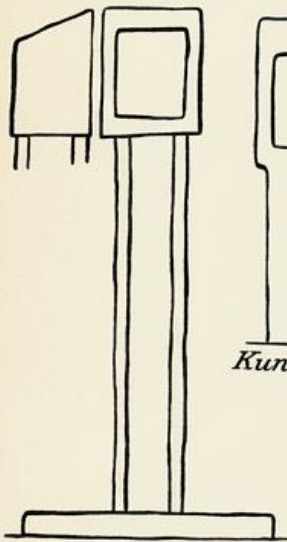
Nechtua

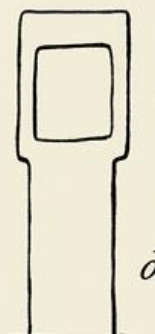
Grafenort

Kreis Habetschwerdt

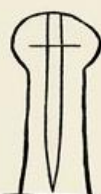
Kreis Habelschwerdt

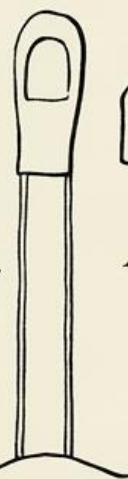
Grafenort

Kunzendorf

Othersdorf

Verlorenwasser

Mitthealde

Gr.Bargen

Beichau

Kreis Militsch

Kreis

Münsterberg

Bärwalde

Brucksteine

Heinzendorf

Hertwigswalde

Ober Ponssdorf

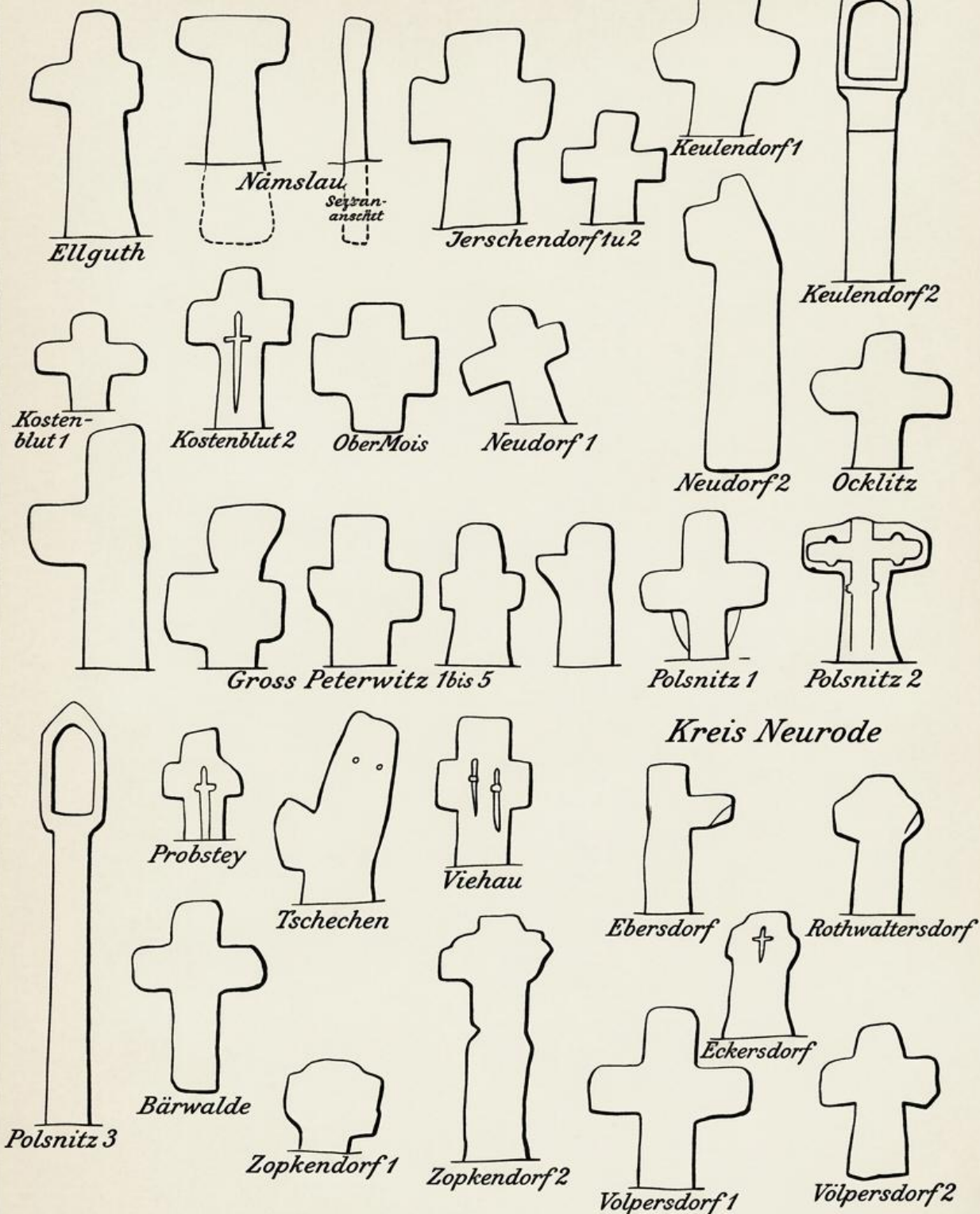
Wykaz zabytków z tablicy 2 (Tafel 2).

Nazwa na tablicy (DE)	Miejscowość (PL)	Uwagi do szkicu
Kreis Brieg	Powiat brzeski	
Lichten	Lubsza	Bardzo wysoki, smukły krzyż.
Löwen	Lewin Brzeski	Krzyż z obszerną inskrypcją na ramionach.
Kreis Frankenstein	Powiat ząbkowicki	
Banau	Dzbanów	Klasyczny krzyż łaciński.
Baumgarten	Braszowice	Krzyż na szerokiej podstawie z inskrypcją.
Laubnitz	Łopienica	Prosty, niewysoki krzyż.
Olbersdorf	Olbrachcice Wielkie	Krzyż z wrytymi inicjałami "W H".
Kreis Glatz	Powiat kłodzki	
Friedrichsgrund 1 u.2	Zapust i Batorów	Bogato zdobiony krzyż (nr 1) i smukła kapliczka (nr 2).
Glatz	Kłodzko	Krzyż z wrytym oszczepem/dzidą.
Lewin	Lewin Kłodzki	Bardzo szerokie, krótkie ramiona.
Grenzendorf	Graniczna	Mały, prosty krzyż.
Nd. Schwedelndorf	Szalejów Dolny	Krzyż z rytem mniejszego krzyża wewnątrz.
Ob. Schwedelndorf	Szalejów Górny	Klasyczny kształt.
Kreis Guhrau	Powiat górowski	
Gleinig	Glinka	Krzyż z wyraźnym „brzuchem” (asymetryczny).
Nechlau	Niechlów	Wyjątkowy krzyż z rytem ukrzyżowanego Chrystusa.
Kreis Habelschwerdt	Powiat bystrzycki	
Grafenort	Gorzanów	Duża kapliczka słupowa z wnęką.
Kunzendorf	Kunice (Niegodzice)	Wysoka kapliczka słupowa.
Olbersdorf	Stojków	Kapliczka z rytem włóczni/miecza.
Verlorenwasser	Ponikwa	Kapliczka o specyficznym, obłym zwieńczeniu.
Grafenort	Gorzanów	(Drugi szkic) Bardziej przysadzisty krzyż.
Bärwalde	Niedźwiednik	Mały krzyżyk z rytem wijącego się węża/powroza.
Brucksteine	Mrokocin	Prosty krzyż o zaokrąglonych końcach.
Heinzendorf	Skrzynka	Krzyż z rytem sztyletu/miecza.
Kreis Militsch	Powiat milicki	
Mittelwalde	Międzybórz	Krzyż z bardzo długą inskrypcją.
Gr. Barga	Barkowo Wielkie	Klasyczny krzyż pokutny.
Beichau	Biechów	Bardzo masywny, wysoki obiekt.
Kreis Münsterberg	Powiat ziębicki	
Hertwigswalde	Doboszowice	Masywny krzyż z szeroką podstawą.
Ober Pomsdorf	Pomianów Górny	Duży krzyż o regularnych kształtach.

Regierungsbezirk Breslau
Kreis Namslau

Kreis Neumarkt

Tafel 3

Rys. 3. Tablica (Tafel 3)

Wykaz zabytków z tablicy 3 (Tafel 3).

Nazwa na tablicy (DE)	Miejscowość (PL)	Uwagi do szkicu
Kreis Namslau	Powiat namysłowski	
Ellguth	Ligotka	Prosty, wysoki krzyż łaciński.
Namslau	Namysłów	Szkic pokazuje widok z przodu i z boku.
Kreis Neumarkt	Powiat średzki	Środa Śląska.
Jerschendorf 1 u. 2	Jarostaw	Dwa krzyże o klasycznych kształtach.
Keulendorf 1 u. 2	Kulin	Nr 1 to krzyż, nr 2 to wysoka kapliczka słupowa z wnęką.
Kostenblut 1 u. 2	Kostomłoty	Nr 2 posiada wyraźny ryt miecza na trzonie.
Ober Mois	Ujazd Górny	Masywny krzyż o grubych ramionach.
Neudorf 1 u. 2	Nowa Wieś Średzka	Nr 1: krzyż; nr 2: nietypowy, wysoki obelisk/krzyż.
Ocklitz	Okulice	Bardzo foremny krzyż grecki.
Gross Peterwitz 1 bis 5	Piotrowice gm. Kostomłoty	Zespół pięciu różnych krzyży stojących w jednej grupie.
Polsnitz 1, 2, 3	Pęcznica	Nr 2: bardzo ozdobny ryt krzyża; nr 3: smukła kapliczka.
Probstey	Probostwo mały folwark	Krzyż z wyrytym mieczem.
Tschechen	Czechy	Specyficzny, asymetryczny kształt z dwiema kropkami.
Viechau	Wiworze	Krzyż z wyrytym sztyletem lub nożem.
Poln. Schweinitz	Świdnica Polska	Smukły krzyż o długich ramionach.
Zopfendorf 1 u. 2	Czerna	Nr 1: uszkodzony (sama głowica); nr 2: wysoki i smukły.
Kreis Neurode	Powiat noworudzki	
Ebersdorf	Domaszków	Krzyż o nieregularnych, obłych kształtach.
Rothwaltersdorf	Czerwieńczyce	Mały, przysadzisty krzyż.
Eckersdorf	Bożków	Krzyż z wyrytym symbolem (prawdopodobnie mały krzyżyk).
Volpersdorf 1 u. 2	Wolibórz	Dwa krzyże; nr 1 jest bardzo masywny.

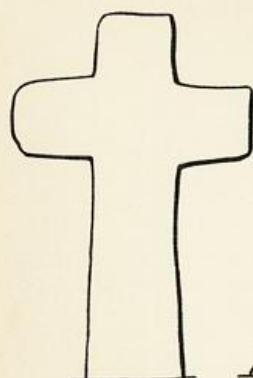
Ciekawostki z tej tablicy:

Ryty mieczy: Na szkicach z Kostomłotów (Kostenblut 2), Pęcznicy (Polsnitz 2) wyraźnie widać broń. Według tradycji, rycina na kamieniu wskazywała narzędzie, którym popełniono zbrodnię, za którą morderca musiał wystawić krzyż.

Grupa w Piotrowicach: To jedno z największych skupisk krzyży pokutnych na Śląsku ujętych na jednej rycinie (Gross Peterwitz 1-5).

Kapliczki słupowe (Bildstöcke): Ponownie widzimy (np. w Chwałęcinie i Pęcznicy), że obok krzyży w tym samym celu pojedynczym stawiano bardziej architektoniczne formy z wnękami na figurki lub obrazy.

*Tafel 4 Regierungsbezirk Breslau
Kreis Nimptsch*

Gleinitz 1

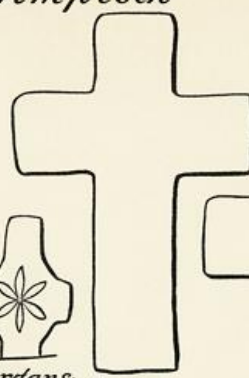
Gleinitz 2

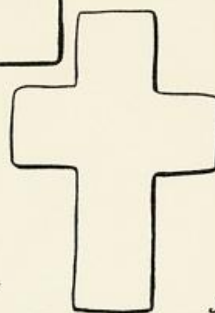
Gleinitz 3

Jordansmühl 1

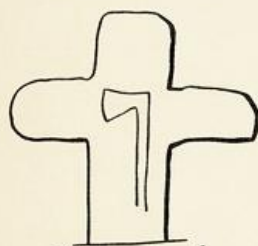
Jordansmühl 2

Jordansmühl 3

Jordansmühl 4

Nimptsch

Fürsten-Elguth

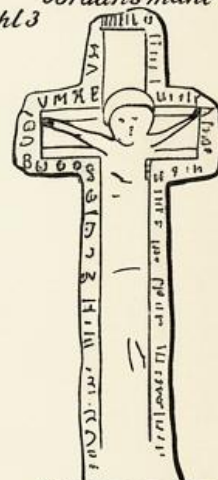
Lampersdorf

Ludwigsdorf

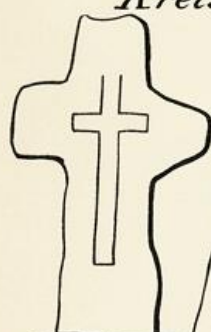

Postelwitz

Vogelgesang

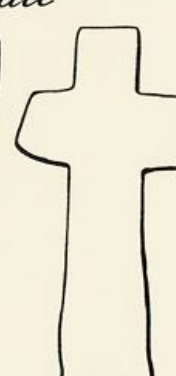
Kreis Ohlau

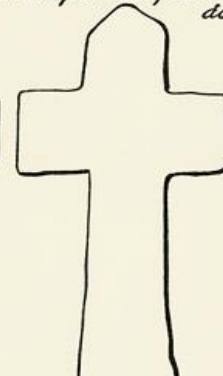
Brosewitz

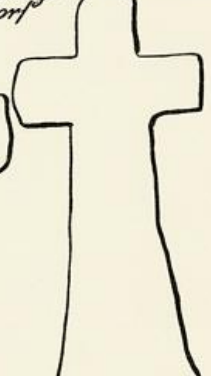
Grebelwitz

Haltauf

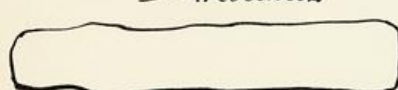
Hünern

Jankau 1

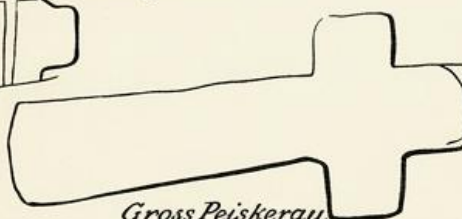
Jankau 2

Jungwitz

Niesitz

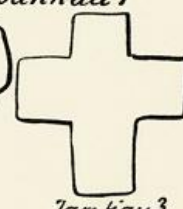
Gross Peiskerau

Zottwitz 2

Peisterwitz

Jankau 3

Zottwitz 1

Wykaz zabytków z tablicy 4 (Tafel 4).

Nazwa na tablicy (DE)	Miejscowość (PL)	Uwagi do szkicu
Kreis Nimptsch	Powiat niemczański	
Gleinitz 1, 2, 3	Glinica	Nr 1 i 2 to krzyże (jeden pochylony); nr 3 to kapliczka słupowa z kratą w oknie.
Jordansmühl 1 - 4	Jordanów Śląski	Nr 1: mały z rozetą; nr 2 i 3: klasyczne; nr 4: ryt krzyża w ramie.
Nimptsch	Niemcza	Krzyż z wrytym narzędziem przypominającym topór lub tasak.
Fürsten-Ellguth	Ligota Książęca	Przysadzisty krzyż o szerokich ramionach.
Kreis Öls	Powiat oleśnicki	
Lampersdorf	Mikowice	Krzyż pokryty gęstą inskrypcją i dwoma herbami na ramionach.
Ludwigsdorf	Chromiec	Niewielki, uszkodzony fragment kamienia.
Postelwitz	Posadowice	Bardzo nietypowy, obły kształt (tzw. forma antropomorficzna).
Vogelgesang	Ptakowice (Wrocław)	Niezwykły krzyż z rytem ukrzyżowanego Chrystusa i napisami.
Kreis Ohlau	Powiat oławski	
Brosewitz	Brożec	Krzyż z wrytym mniejszym krzyżem łacińskim wewnątrz.
Grebelwitz	Groblice	Smukły, wysoki słup (prawdopodobnie podstawa lub zniszczony krzyż).
Haltauf	Zagórzycy	Klasyczny, foremny krzyż pokutny.
Hünern	Psary	Bardzo wysoki i masywny krzyż.
Jankau 1, 2, 3	Janików	Nr 1 i 3: typowe krzyże; nr 2: ogromny, o rozszerzającym się trzonie.
Jungwitz	Jungowice	Rzadki szkic krzyża leżącego (płyta?).
Nießnig	Nieszków	Mały, uszkodzony krzyżyk.
Gross Peiskerau	Piskorzów	Duży krzyż narysowany w pozycji leżącej.
Zottwitz 1, 2	Sobocisko	Dwa różne krzyże; nr 2 z wyraźnym asymetrycznym ramieniem.
Peisterwitz	Bystrzyca	Bardzo wysoki krzyż z datą lub numerem "1813/14/15".

Ciekawostki z tej tablicy:

Ptakowice (Vogelgesang): Ten krzyż wyróżnia się na tle pozostałych poziomem detali. Przedstawienie postaci ludzkiej (Chrystusa) na kamiennym krzyżu pokutnym jest rzadsze niż proste ryty narzędzi.

Mikowice (Lampersdorf): Obecność herbów i tak obszernego tekstu świadczy o tym, że fundator lub ofiara pochodzili z wyższych sfer, a sam traktat pojednawczy był bardzo uroczysty.

Topór w Niemczy (Nimptsch): Wyraźny ryt topora to klasyczny przykład wskazania narzędzia zbrodni.

Kreis Reichenbach

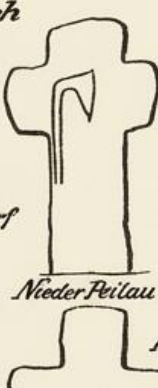
Girlachsdorf 1 u. 2

Höltschen

Ober Langewiesdorf

Nieder Peilau 1

Nieder Peilau 3

Pöckersdorf

Präsehdorf

Kreis Schweidnitz

Altenburg

Birkholz

Bögendorf 1 bis 3

Bögendorf 4

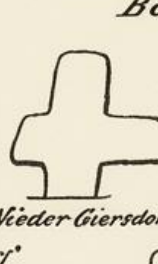
Bunzelwitz 1 bis 3

Freiburg

Hoh-Giersdorf

Nieder Giersdorf

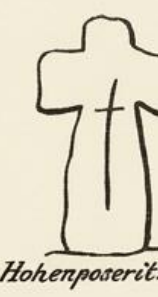
Kgl. Gräditz 1 u. 2

Kgl. Gräditz 3

Guhlau

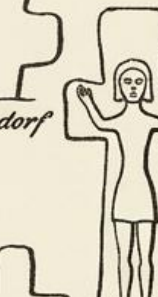
Hohenposeritz

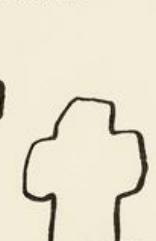
Ingramsdorf

Jakobsdorf

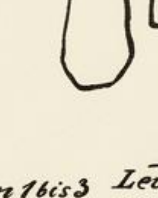
Alt Jauernick 1 bis 3

Hallendorf

Kaltenbrunn 1 bis 3

Leutmannsdorf

Wykaz zabytków z tablicy 5 (Tafel 5).

Nazwa na tablicy (DE)	Miejscowość (PL)	Uwagi do szkicu (ryty i kształty)
Kreis Reichenbach	Powiat dzierzoniowski	
Girlachsdorf 1 u. 2	Gilów	Nr 1 posiada wyraźny ryt małego krzyża na trzonie.
Költschen	Kiełczyn	Klasyczny, szeroki krzyż łaciński.
Ober Langenbielau	Bielawa Górna	Masywny krzyż o krótkich ramionach.
Ober Langseifersdorf	Jaźwina Górna	Bardzo foremny krzyż o grubym trzonie.
Nieder Peilau 1, 2, 3	Piława Dolna	Nr 1: ryt topora/toporka; nr 2: ryt miecza; nr 3: postać ludzka lub profil.
Peiskersdorf	Piskorzów	Wysoki krzyż z wyraźnie zaznaczoną głowicą.
Pfaffendorf	Książnica	Klasyczny krzyż pokutny.
Kreis Schweidnitz	Powiat świdnicki	
Altenburg	Stary Zamek	Bardzo duży, wysoki krzyż.
Birkholz	Gruszów	Klasyczny kształt z długim trzonem.
Bögendorf 1 bis 4	Witoszów Dolny	Nr 4: unikalny kształt przypominający trójlistną koniczynę.
Bunzelwitz 1 bis 3	Bolesławice	Nr 3: wysoki, smukły krzyż z wyrytym mieczem.
Freiburg	Świebodzice	Szeroki krzyż o regularnych proporcjach.
Hoh-Giersdorf	Modliszów	Kapliczka słupowa z rytem narzędzia (miecz/sztylet).
Nieder Giersdorf	Pszemno	Przysadzisty krzyż pokutny.
Kgl. Gräditz 1, 2, 3	Grodziszcz Królewskie	Nr 3: wyjątkowo wysoki i smukły krzyż łaciński.
Guhlau	Gola Świdnicka	Charakterystyczny kształt, ramiona rozszerzające się ku zewnątrz.
Hohenposeritz	Pogorzela	Krzyż z wyraźnym rytem miecza na całej wysokości.
Ingramsdorf	Imbramowice	Szeroki krzyż o zaokrąglonych krawędziach.
Jakobsdorf	Jakubów	Klasyczny, foremny krzyż.
Alt Jauernick 1 bis 3	Stary Jaworów	Nr 1: posiada ryt miecza umieszczony centralnie.
Kallendorf	Kalno pow. świdnicki	Mały, prosty krzyżyk.
Kaltenbrunn 1 bis 3	Myślaków	Grupa trzech krzyży o różnych proporcjach.
Leutmannsdorf	Lutomia Górna	Dwa krzyże; jeden o bardzo smukłej sylwetce.

Ciekawostki z tej tablicy:

Narzędzia zbrodni w Piławie Dolnej (Nieder Peilau): To świetny przykład "dokumentacji" zbrodni – na jednym krzyżu topór, na drugim miecz. Świadczy to o różnych wydarzeniach, które miały miejsce w tej samej okolicy.

Krzyż "koniczynka" (Bögendorf 4) (Witoszów Górny): Formy o zaokrąglonych ramionach (tzw. krzyże koniczynowe) są znacznie rzadsze niż standardowe krzyże łacińskie i świadczą o wyższym kunszcie kamieniarskim.

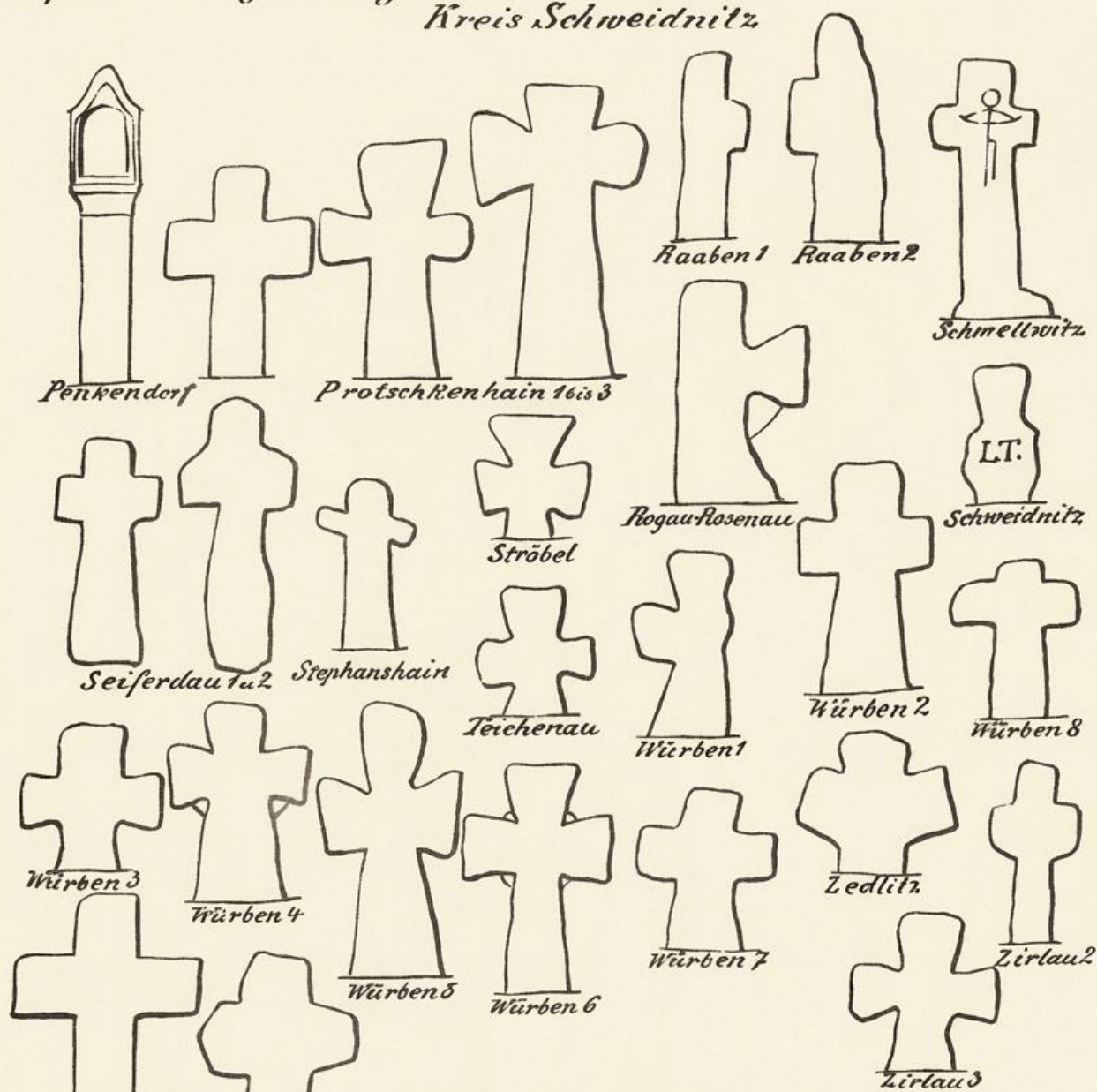
Miecz w Pogorzeli (Hohenposeritz): Ryt miecza jest tu wyjątkowo duży i zajmuje niemal całą długość trzonu krzyża, co sprawia, że jest on bardzo dobrze widoczny nawet z daleka.

BMK

BIBLIOTEKA MUZEUM
KARKONOSKIEGO

*Tafel 6 Regierungsbezirk Breslau
Kreis Schweidnitz*

Kreis Steinau

Wykaz zabytków z tablicy 6 (Tafel 6).

Nazwa na tablicy (DE)	Miejscowość (PL)	Uwagi do szkicu
Kreis Schweidnitz	Powiat świdnicki	
Penkendorf	Panków	Wysoka kapliczka słupowa z wyraźną wnęką.
Protschkenhain 1 bis 3	Proszkowice	Grupa trzech krzyży o różnych proporcjach.
Raaben 1, 2	Kruków	Dwa krzyże; nr 2 jest bardzo wysoki i smukły.
Schmellwitz	Słotwina	Krzyż z wyrytym symbolem (prawdopodobnie postać lub krzyż).
Seiferdau 1 u. 2	Zebrzydów	Dwa krzyże stojące obok siebie.
Stephanshain	Szczepanów	Klasyczny, foremny krzyż taciński.
Ströbel	Strzeblów	Mały, przysadzisty krzyż o zaokrąglonych ramionach.
Rogau-Rosenau	Rogów Sobócki	Masywny krzyż z nieregularnym trzonem.
Schweidnitz	Świdnica	Krzyż z wyrytymi inicjałami "L.T."
Teichenau	Bagieniec	Foremny krzyż o szerokich ramionach.
Würben 1 - 8	Wierzbnia	Ogromny zespół krzyży (na szkicu numery 1-4, 6-8). Różnorodne kształty.
Zedlitz	Sadów	Szeroki krzyż o krótkich ramionach.
Zirlau 2, 3	Ciernie	Nr 2: wysoki i wąski; nr 3: klasyczny krzyż taciński.
Zülzendorf 1, 2	Sulistawice	Dwa duże krzyże; nr 2 jest bardzo regularny.
Kreis Steinau	Powiat ścinawski	
Dieban	Dębowa	Nietypowy kształt z bardzo krótkim trzonem.
Lampersdorf	Zaborów	Wysoki krzyż z rozszerzającą się głowicą.
Neudorf	Nowa Wieś Świdnicka	Mały, foremny krzyżyk.
Thiemendorf 1 u. 2	Tymowa	Dwa krzyże narysowane w profilu, o charakterystycznym nachyleniu.

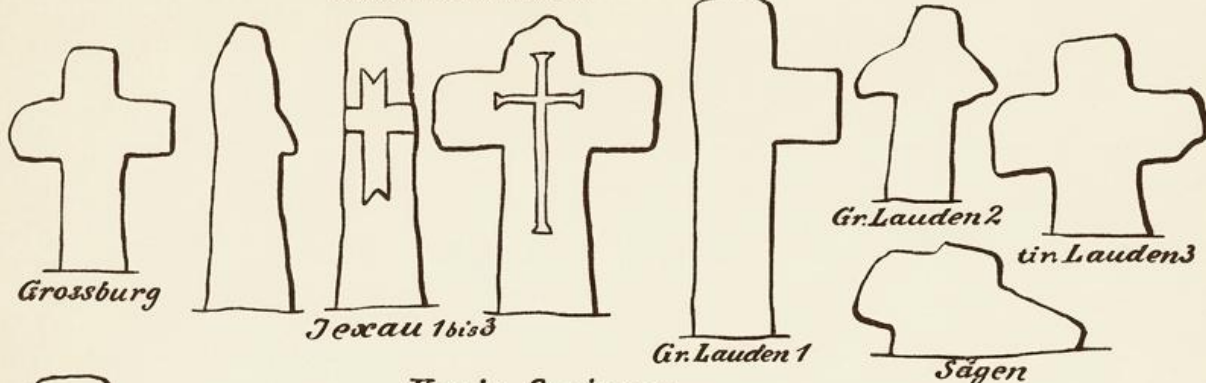
Ciekawostki z tej tablicy:

Zespół w Wierzbniej (Würben): To jedno z najbardziej znanych skupisk w Europie Środkowej. Szkice potwierdzają różnorodność form – od bardzo prostych po masywne i wysokie monumenty. Zespół 8 krzyży granitowych, z których największy ma 162 cm wysokości.

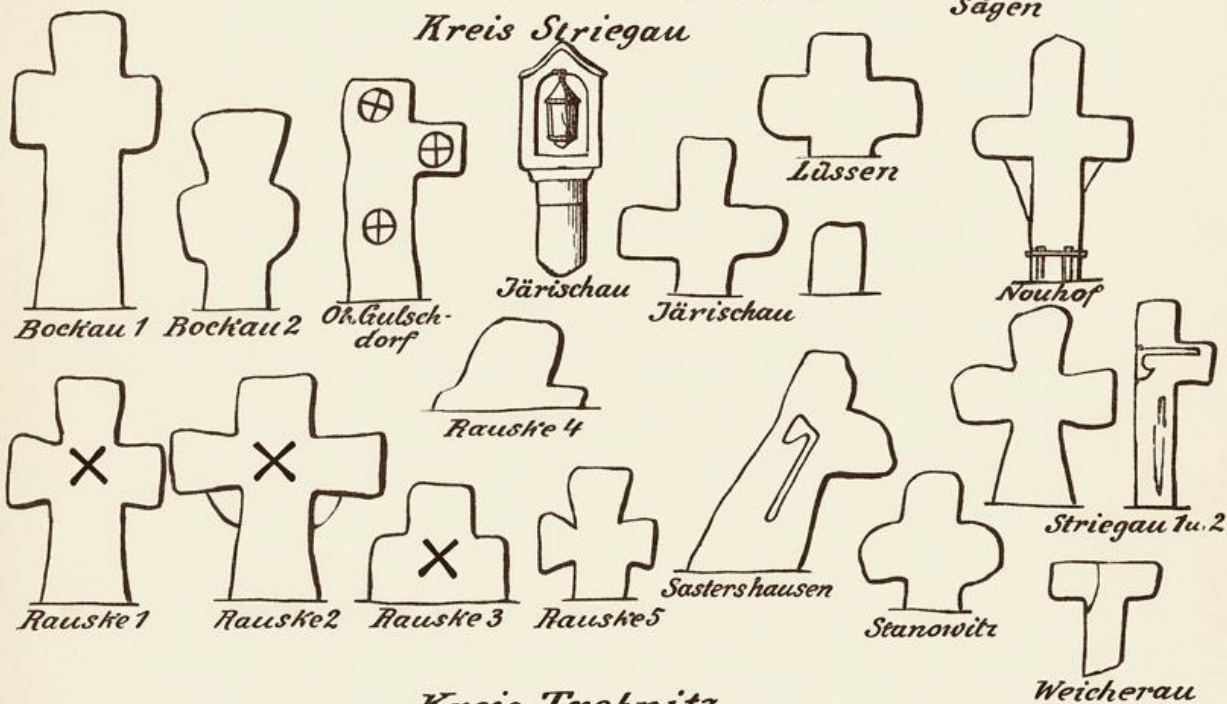
Inicjały w Świdnicy: Litery "L.T." są rzadkością i mogą wskazywać na konkretną osobę (ofiara lub sprawcę), co ułatwia historykom identyfikację konkretnego wydarzenia z dawnych kronik sądowych. Kapliczka w Pankowie (Penkendorf) wyróżnia się na tle krzyży jako forma bardziej architektoniczna, typowa dla późniejszych upamiętnień.

Regierungsbezirk Breslau
Kreis Strehlen

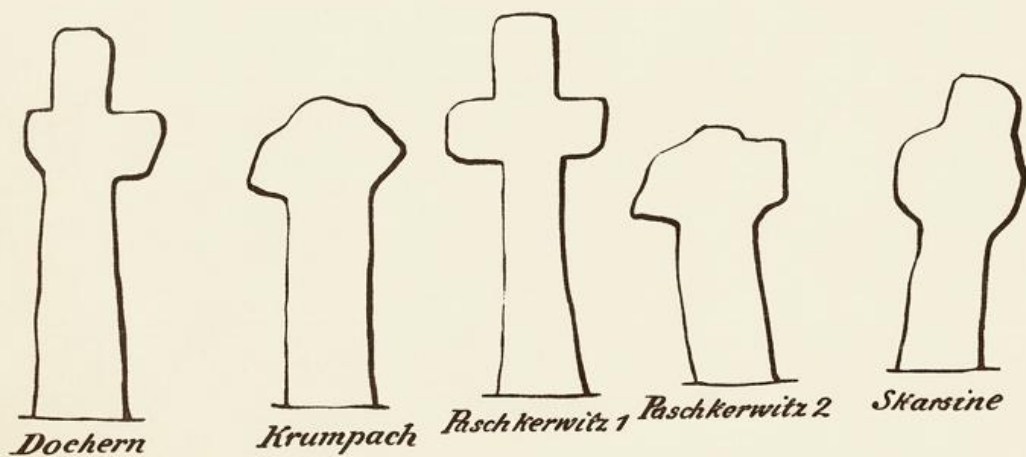
Tafel 7

Kreis Striegau

Kreis Trebnitz

Rys. 7. Tablica (Tafel 7)

Wykaz zabytków z tablicy 7 (Tafel 7).

Nazwa na tablicy (DE)	Miejscowość (PL)	Uwagi do szkicu (ryty i detale)
Kreis Strehlen	Powiat strzeliński	
Grossburg	Borek Strzeliński	Klasyczny, duży krzyż łaciński.
Jegschu 1 bis 3	Jędrzejowice	Nr 2: unikalny ryt mniejszego krzyża wpisany w głowicę.
Gr. Laudén 1, 2, 3	Ludów Wielki	Nr 1: bardzo wysoki i smukły; nr 2: mały i szeroki.
Sägen	Szczawin	Szkic przedstawia mocno uszkodzony, leżący fragment.
Kreis Striegau	Powiat strzegomski	
Bockau 1, 2	Buków	Nr 1: klasyczny; nr 2: o bardzo krótkich ramionach.
Alt Gutschdorf	Stary Goczałków	Wyjątkowy krzyż z trzema wyrytymi kótkami (symbolika niejasna).
Järischau	Jaroszów	Kapliczka słupowa z wnęką oraz obok klasyczny krzyż.
Lüssen	Lusina	Bardzo szerokie ramiona, krótki trzon.
Neuhof	Nowy Dwór	Krzyż o bardzo smukłych ramionach na szerokiej podstawie.
Rauske 1 bis 5	Rusko	Duża grupa; nr 1 i 2 klasyczne; nr 3 i 4 to fragmenty.
Sastershausen	Zastruże	Krzyż z wyrytym narzędziem (prawdopodobnie nóż lub kosa).
Stanowitz	Stanowice	Mały, foremny krzyż łaciński.
Striegau 1 u. 2	Strzegom	Krzyż z rytym narzędzia (miecz lub długi nóż).
Weicherau	Wichrów	Ciekawy kształt przypominający literę "T" (krzyż św. Antoniego).
Kreis Trebnitz	Powiat trzebnicki	
Dockern	Tokary	Bardzo wysoki krzyż o prostych kształtach.
Krumpach	Krępa	Masywny krzyż z nieregularną głowicą.
Paschkerwitz 1, 2	Pasikurowice	Nr 1: foremny; nr 2: wyraźnie przechylony, o obłych kształtach.
Skarsine	Skarszyn	Wysoki krzyż o "miękkich", zaokrąglonych krawędziach.

Ciekawostki z tej tablicy:

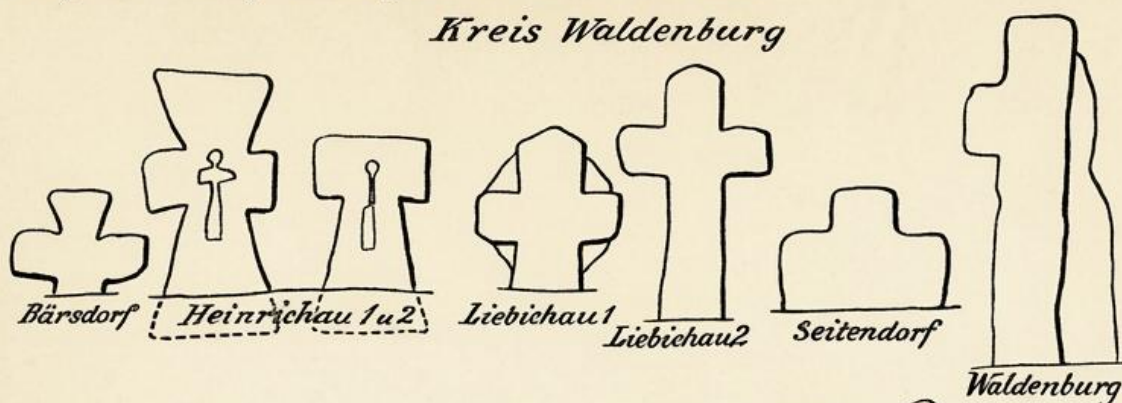
Stary Goczałków (Alt Gutschdorf): Ryty trzech kótek są niezwykle rzadkie. Mogą symbolizować np. trzy monety (wykupienie winy) lub mieć znaczenie religijne, którego dziś już nie potrafimy jednoznacznie odczytać.

Jaksin (Jexau): Precyzyjny ryt krzyża łacińskiego wewnątrz większego krzyża kamiennego nadaje mu bardzo podniosły charakter.

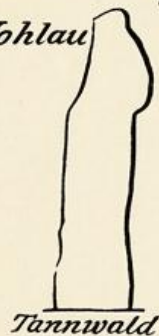
Zastruże (Sastershausen): Wyraźny, duży ryt narzędzia na trzonie to typowy element "wizualizacji" narzędzia zbrodni.

Tafel 8 Regierungsbezirk Breslau

Kreis Waldenburg

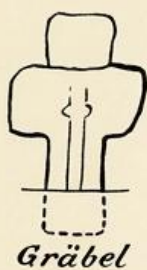

Kreis Wohlau

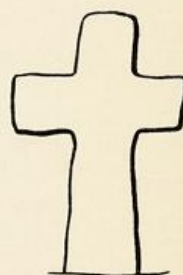
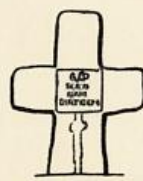
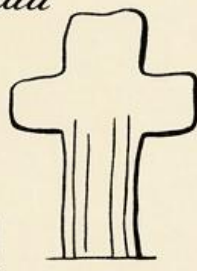
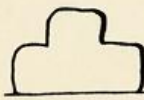
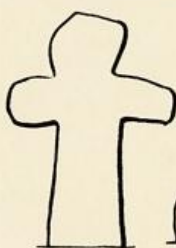

Regierungsbezirk Liegnitz

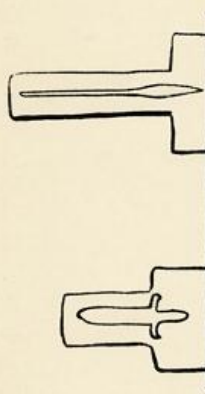
Kreis Bolkenhain

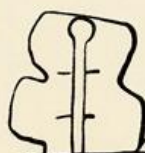
Kreis Bunzlau

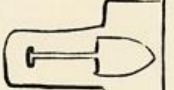
Kreis Freystadt

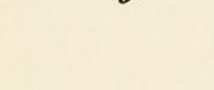
Beuthen 1u.5

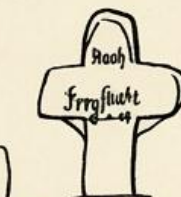
Jätschau

Kuttlau

Polkwitz

Brunzelwaldau

Grossenbohran

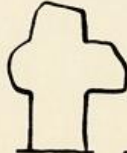

Lindau

Kreis Glogau

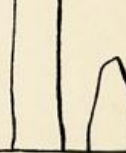
Priedemost 1u.2

Ndr. Herzogswaldau

Wetzschütz 1u.2

T. 1. 1. 1.

Rys. 8. Tablica (Tafel 8)

Wykaz zabytków z tablicy 8 (Tafel 8).

Nazwa na tablicy (DE)	Miejscowość (PL)	Uwagi do szkicu (ryty i kształty)
Reg.-Bez. Breslau	Rejencja wrocławska	
Kreis Waldenburg	Powiat wałbrzyski	
Bärsdorf	Niedźwiedzica	Mały, foremny krzyż łaciński.
Heinrichau 1 u. 2	Glinno	Nr 1: bardzo szeroki; nr 2: posiada ryt narzędzia (pionowy sztylet).
Liebichau 1, 2	Lubiechów	Nr 1: uszkodzony (sama głowica); nr 2: smukły, wysoki krzyż.
Seitendorf	Poniatów	Szeroki krzyż o niskim trzonie.
Waldenburg	Wałbrzych	Monumentalny, bardzo wysoki i prosty krzyż.
Weisstein	Biały Kamień	Klasyczny krzyż pokutny o grubych ramionach.
Zeisberg	Cieszowa	Przysadzisty krzyż o zaokrąglonych krawędziach.
Kreis Wohlau	Powiat wołowski	
Sürchen	Żerków	Mały krzyżyk z nieregularnym trzonem.
Tannwald	Jodłowice	Bardzo wysoki, niemal kolumnowy monument.
Reg.-Bez. Liegnitz	Rejencja legnicka	
Kreis Bolkenhain	Powiat bolkowski	
Gräbel	Grobla	Krzyż z wrytym zarysem miecza/sztyletu.
Kreis Bunzlau	Powiat bolesławiecki	
Ottendorf 1 u. 2	Ocice	Nr 1: klasyczny; nr 2: mały fragment (podstawa).
Tschirne	Czerna	Krzyż z wyraźnymi pionowymi żłobieniami na trzonie.
Alt-Warthau 1, 2	Warta Bolesławiecka	Nr 1: wysoki; nr 2: z tabliczką/inskrypcją na trzonie.
Kreis Freystadt	Powiat kożuchowski	
Beuthen 1 bis 5	Bytom Odrzański	Seria szkiców detali: różne rodzaje wrytych mieczy i kordelasów.
Brunzelwaldau	Broniszów	Krzyż z napisem "do Kożuchowa" (kierunkowy?).
Grossenbohran	Borów Wielki	Specyficzny kształt przypominający postać ludzką.
Lindau	Lipy	Bardzo mały, niemal okrągły krzyżyk.
Ndr. Herzogswaldau	Mirocin Dolny	Wysoki, prosty słup kamienny.
Kreis Glogau	Powiat głogowski	
Jätschau	Jaczów	Krzyż o bardzo grubych, zaokrąglonych ramionach.
Kuttlau	Kotla	Masywny krzyż z długim trzonem.
Polkwitz	Polkowice	Klasyczny krzyż o równych proporcjach.
Priedemost 1 u. 2	Przedmoście	Nr 2: posiada wyraźny ryt miecza.

Nazwa na tablicy (DE)	Miejscowość (PL)	Uwagi do szkicu (ryty i kształty)
Wettschütz 1 u. 2	Wierzchowice	Dwa krzyże; nr 1 o regularnym kształcie łacińskim.
Thamm 1 u. 2	Grochowice	Nr 1: wysoki obelisk; nr 2: mały, trójkątny fragment.

Ciekawostki z tej tablicy:

Najciekawszym elementem tej tablicy jest zestawienie z Bytoma Odrzańskiego. Pokazuje ono aż pięć różnych typów broni białej (od długich mieczy po krótkie sztylety), co sugeruje, że rzemieślnicy starali się bardzo dokładnie odwzorować narzędzie konkretnej zbrodni.

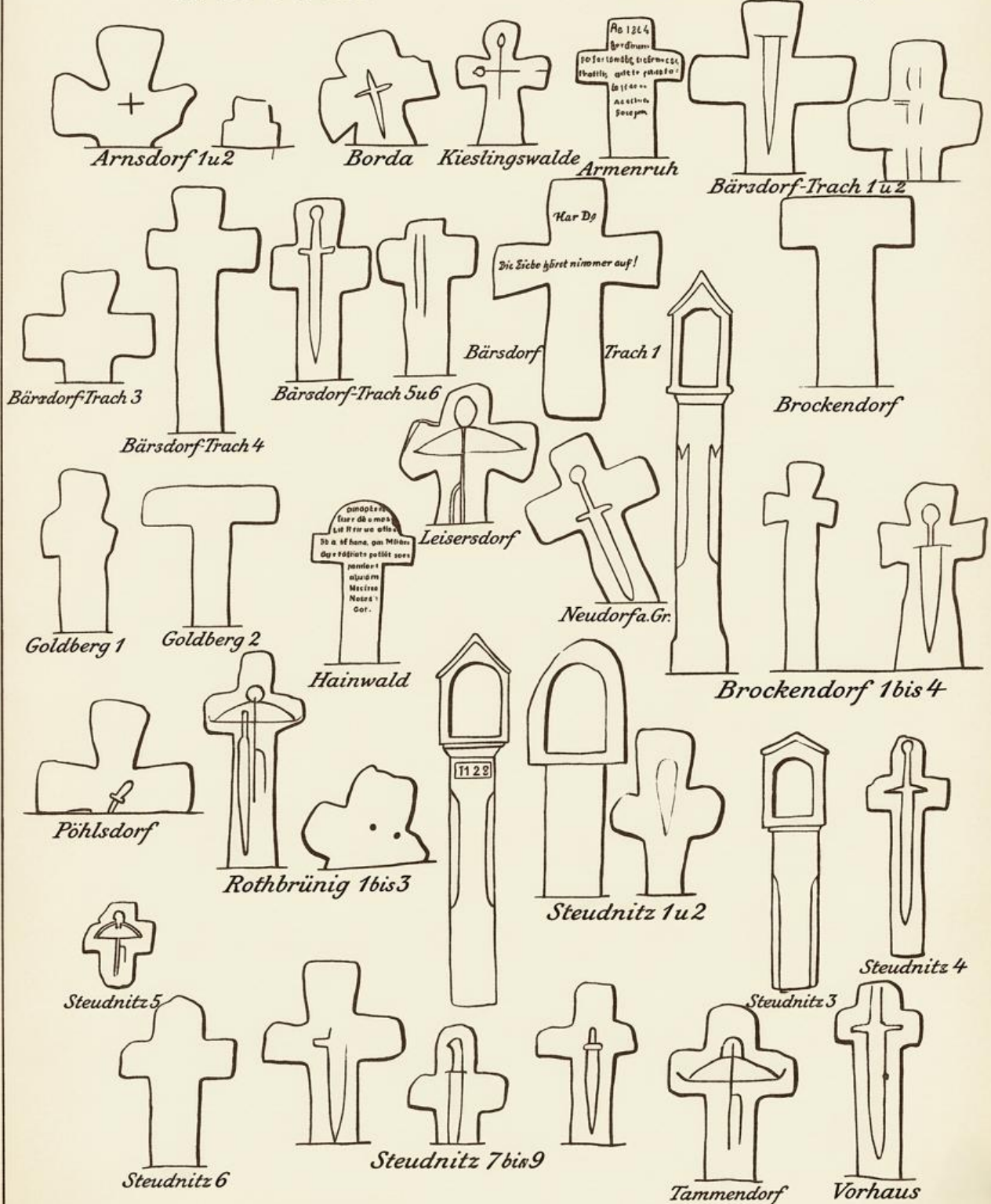

BMK

BIBLIOTEKA MUZEUM
KARKONOSKIEGO

Kreis Görlitz

Kreis Goldberg-Haynau

Rys. 9. Tablica (Tafel 9)

Wykaz zabytków z tablicy 9 (Tafel 9).

Nazwa na tablicy (DE)	Miejscowość (PL)	Uwagi do szkicu (ryty i detale)
Kreis Görlitz	Powiat zgorzelecki	
Arnsdorf 1 u. 2	Miłków	Nr 1 posiada wyraźny ryt małego krzyżyka w centrum.
Borda	Bierna	Krzyż z wyrytym zarysem miecza.
Kieslingswalde	Sławnikowice	Krzyż z rytem miecza umieszczonego pionowo.
Kreis Goldberg-Haynau	Powiat złotoryjski-chojnów	
Armenruh	Rochów	Prosty krzyż słupowy z inskrypcją.
Bärsdorf-Trach 1 - 7	Niedźwiedzice	Potężna grupa; nr 1: ryt kuszy; nr 5: ryt miecza; nr 7: długa inskrypcja.
Brockendorf 1 - 4	Brochocin	Nr 1: kapliczka słupowa; pozostałe to krzyże, w tym z rytem sztyletu.
Goldberg 1, 2	Złotoryja	Nr 2: rzadka forma przypominająca literę "T" (krzyż św. Antoniego).
Hainwald	Choiniec	Wysoki krzyż z bardzo gęsto zapisaną tablicą inskrypcyjną.
Leisersdorf	Uniejowice	Unikalny ryt kuszy z nałożonym beltem.
Neudorf a. Gr.	Nowa Wieś Grodziska	Krzyż z wyrytym dużym mieczem.
Pohlsdorf	Paździorno	Mały krzyż z rytem noża lub krótkiego miecza.
Rothbrünig 1 bis 3	Brennik	Grupa trzech krzyży; nr 2: ryt kuszy.
Steudnitz 1 bis 9	Studnica	Bardzo duży zespół; nr 3: wysoka kapliczka; nr 4: miecz; nr 5, 8: ryty kuszy.
Tammendorf	Grobla	Kolejny przykład krzyża z wyrytą kuszą.
Vorhaus	Jaroszówka	Wysoki krzyż z bardzo długim i wyraźnym rytem miecza.

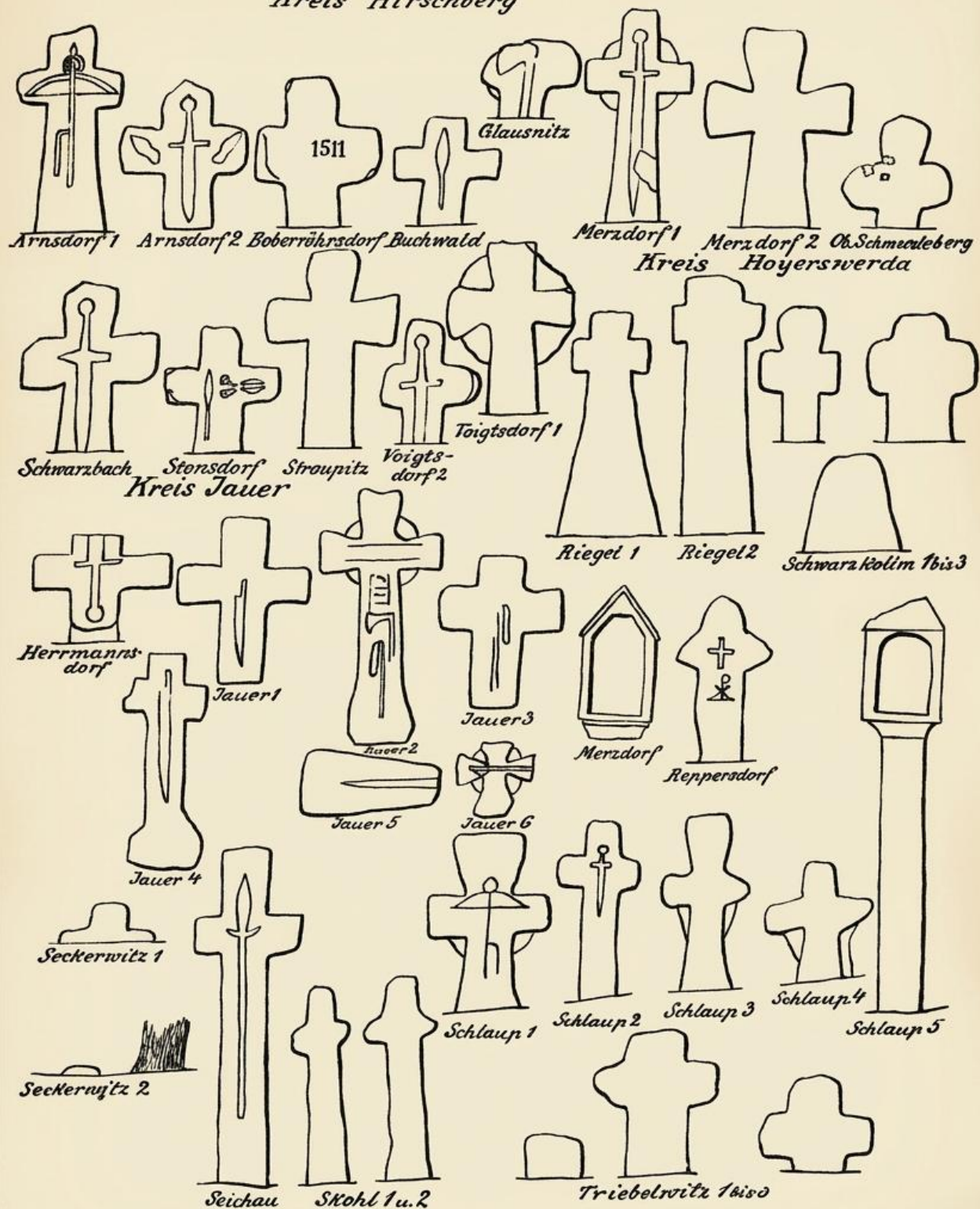
Ciekawostki z tej tablicy:

Ryty kusz: Tablica 9 jest wyjątkowa ze względu na zagęszczenie symboli kusz (Niedźwiedzice, Uniejowice, Czerwony Kościół, Studnica, Grobla). Kusza jako narzędzie zbrodni na krzyżach pokutnych występuje znacznie rzadziej niż miecz czy nóż.

Zespół w Studnicy (Steudnitz): To jedno z największych zestawień na jednej rycinie, pokazujące ewolucję formy od prostego krzyża po rozbudowaną kapliczkę słupową z datą "1122" (choć data ta może być późniejszą inskrypcją lub błędem kopisty).

Inskrypcje: Krzyże z Rochowa (Armenruh) i Choinca (Hainwald) posiadają niezwykle rozbudowane teksty, co sugeruje, że pełniły one funkcję nie tylko pokutną, ale i pamiątkową.

*Tafel 10. Regierungsbezirk Liegnitz
Kreis Hirschberg*

Rys. 10. Tablica (Tafel 10)

Wykaz zabytków z tablicy 10 (Tafel 10).

Nazwa na tablicy (DE)	Miejscowość (PL)	Charakterystyka (ryty i detale)
Kreis Hirschberg	Powiat jeleniogórski	
Arnsdorf 1, 2	Miłków	Nr 1: ryt kuszy; nr 2: ryt miecza.
Boberröhrsdorf	Siedlęcin	Krzyż z wyrytą datą 1511.
Buchwald	Bukowiec	Krzyż z rytem grotu włóczni lub sztyletu.
Clausnitz	Karpniki	Szkic przedstawia mocno uszkodzoną, obłą formę.
Merzdorf 1, 2	Marciszów	Nr 1: bardzo długi, wyraźny ryt miecza.
Ob. Schmiedeberg	Kowary (Górne)	Mały krzyż o kształcie zbliżonym do koniczyny.
Schwarzbach	Czarne (Jelenia Góra)	Krzyż z rytem dużego miecza na trzonie.
Stonsdorf	Staniszów	Krzyż z rytem włóczni i dodatkowymi symbolami.
Straupitz	Strupice (Jelenia Góra)	Klasyczny, foremny krzyż łaciński.
Voigtsdorf 1, 2	Wojcieszyce	Nr 1: krzyż o rozszerzających się ramionach.
Kreis Hoyerswerda	Powiat wojerecki	
Riegel 1, 2	Riegel (Niemcy Łużyce)	Bardzo wysokie, kolumnowe formy krzyży.
Schwarzkollm 1 bis 3	Schwarzkollm (Niemcy Łużyce)	Szkic przedstawia m.in. fragmenty i kamień bez ramion.
Kreis Jauer	Powiat jaworski	
Herrmannsdorf	Męcinka	Krzyż z rytem narzędzia i literą "U" lub podkową.
Jauer 1 - 6	Jawor	Nr 2: data 1554; nr 4: długi miecz; nr 6: forma medalionu.
Merzdorf	Marciszów	Wysoka, smukła kapliczka słupowa.
Reppersdorf	Godziszowa	Krzyż z rytem mniejszego krzyża na cokole.
Seckerwitz 1, 2	Siekierzyce	Fragmenty uszkodzonych, niskich krzyży.
Seichau	Sichów	Bardzo wysoki krzyż z rytem włóczni/partyzany.
Skohl 1 u. 2	Sokola	Dwa bardzo smukłe, wysokie krzyże.
Schlaup 1 - 5	Słup	Nr 1: ryt kuszy; nr 2: ryt miecza; nr 5: kapliczka.
Triebelwitz 1 bis 3	Przyborowice	Grupa trzech niskich, przysadzistych krzyży.

Ciekawostki z tej tablicy:

Włócznia w Sichowie (Seichau): Jest to jeden z najbardziej imponujących rytów broni na Śląsku – włócznia zajmuje niemal całą wysokość bardzo wysokiego krzyża.

Data w Siedlęcinie (Boberröhrsdorf) - 1511 pozwala precyzyjnie osadzić ten zabytek w czasie, co jest rzadkością (większość krzyży jest datowana jedynie szacunkowo na XIV–XVI wiek).

Kusze w Miłkowie i Słupie: Kolejne przykłady użycia kuszy jako narzędzia zbrodni w rejencji legnickiej.

Kreis Landeshut

Kreis
Lauban

Kreis Liegnitz.

Albendorf

Kreuzschenke

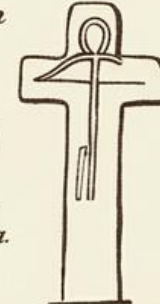
Pfaffendorf

Schreibendorf

Marklissa.

Camjorn 1u.2

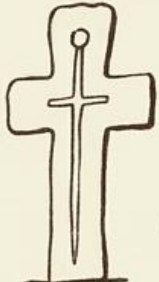
Heidau

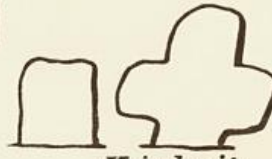
Hochkirch

Kl. Jänowitz

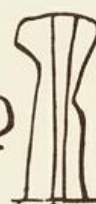
Klemmerwitz

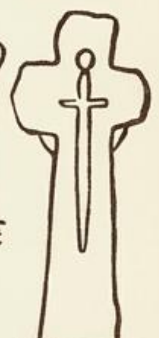
Koischwitz

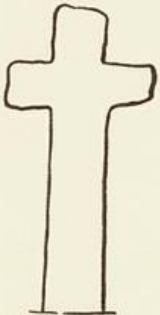
Kunitz

Alt-Läst

Liegnitz

Neudorf 1

Neudorf 2

Neuhoof

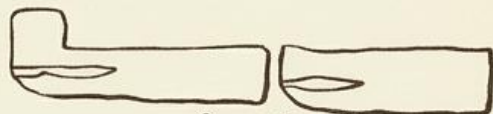
Mertschütz 1

Mertschütz 2

Nicolstadt 1 und 2

Oyus 1 und 2

Panten 1

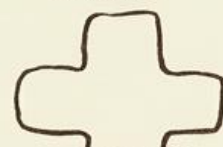
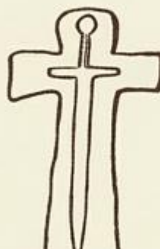
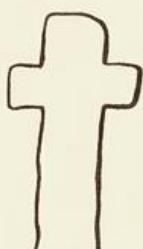
Panten 2

Parchwitz

Seifersdorf 1 bis 3

Waldau

Wangten 1

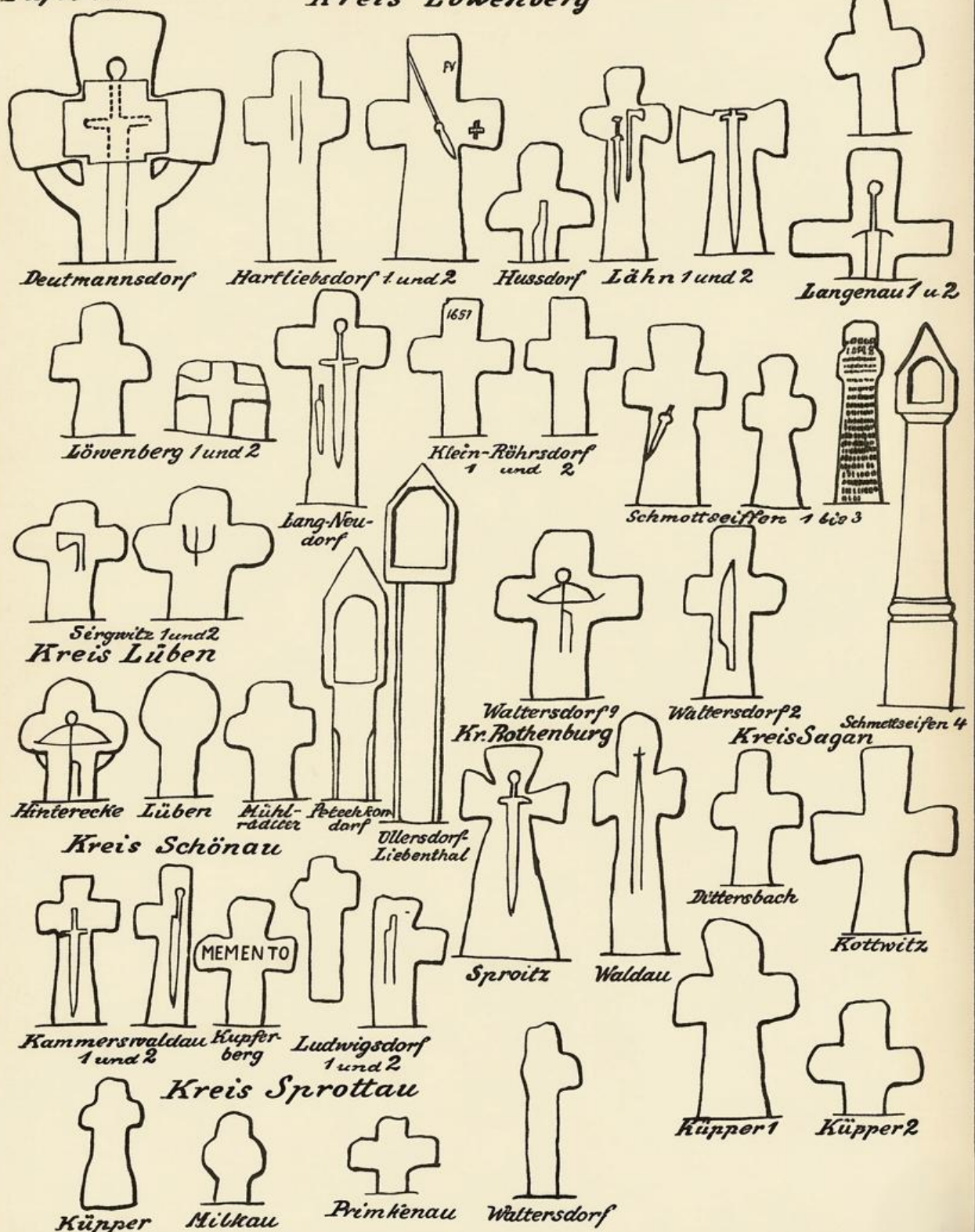
Wangten 2

Wykaz zabytków z tablicy 11 (Tafel 11).

Nazwa na tablicy (DE)	Miejscowość (PL)	Charakterystyka (ryty i detale)
Kreis Landeshut	Powiat kamiennogórski	
Albendorf	Okrzeszyn	Krzyż z wyraźnym rytem miecza skierowanego w dół.
Kreuzschenke	Karczma w Pisarzowicach	Unikalna, pozioma forma kamienia z rytem krzyża.
Pfaffendorf	Szarocin	Krzyż z bardzo precyzyjnym rytem miecza z jelcem.
Schreibendorf	Pisarzowice	Uszkodzony krzyż (brak jednego ramienia).
Kreis Lauban	Powiat lubański	
Marklissa	Leśna	Bardzo mały, prosty krzyżyk.
Kreis Liegnitz	Powiat legnicki	
Kampern 1 u. 2	Kępy	Nr 1: wysoki krzyż z rytem miecza; nr 2: przysadzisty.
Heidau	Płonka	Krzyż z rytem narzędzia (prawdopodobnie włócznia).
Hochkirch	Kościelec	Klasyczny, foremny krzyż łaciński.
Kl. Jänowitz	Janowice	Smukły krzyż z zaznaczonymi proporcjami.
Klemmerwitz	Kłębanowice	Krzyż z rytem miecza (na szkicu zaznaczona linia przerywana).
Koischwitz	Koskowice	Uszkodzone fragmenty trzech krzyży.
Kunitz	Kunice	Dwa niskie, uszkodzone krzyże.
Alt-Läst	Kwiatkowice	Specyficzny, wysoki słup z rytem krzyża.
Liegnitz	Legnica	Monumentalny krzyż z bardzo długim rytem miecza.
Mertschütz 1, 2	Mierzyce	Nr 1: rzadki przykład krzyża leżącego (płyta); nr 2: mały krzyżyk.
Oyas 1 u. 2	Owsianka	Dwie płyty nagrobne/pokutne z rytami narzędzi.
Pantno 1, 2	Pątnów Legnicki	Fragmenty uszkodzonych krzyży.
Parchwitz	Prochowice	Smukły krzyż łaciński.
Seifersdorf 1 bis 3	Zebrzydowa	Nr 3: posiada bardzo wyraźny ryt miecza.
Waldau	Ulesie	Szeroki krzyż o równych ramionach.
Wangten 1, 2	Wągradno	Nr 1: ryt kuszy; nr 2: ryt włóczni.

Regierungsbezirk Liegnitz
Tafel 12

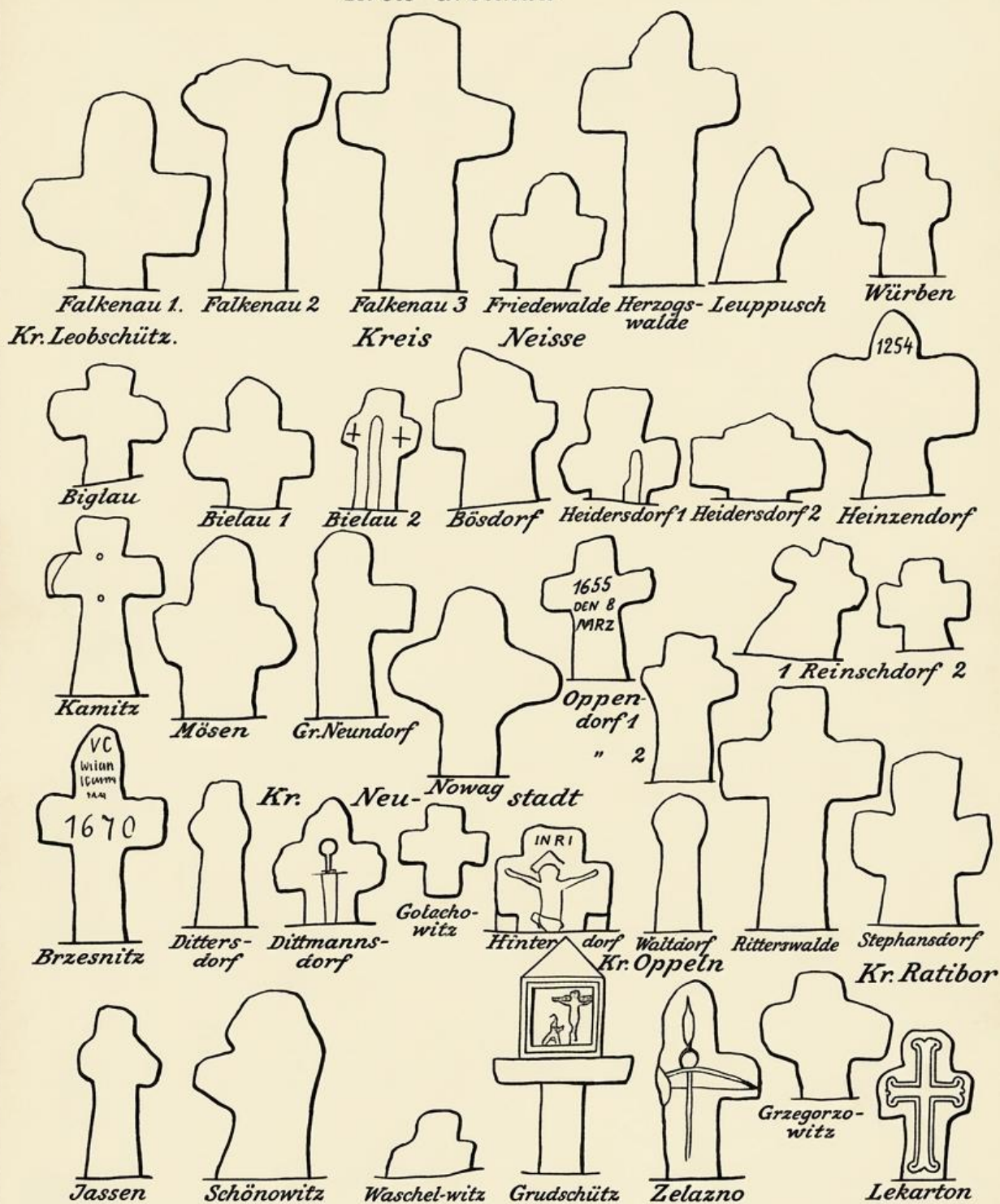
Kreis Löwenberg

Rys. 12. Tablica (Tafel 12)

Wykaz zabytków z tablicy 12 (Tafel 12).

Nazwa na tablicy (DE)	Miejscowość (PL)	Charakterystyka (ryty i detale)
Kreis Löwenberg	Powiat lwówecki	
Deutmannsdorf	Zbylutów	Unikalny ryt krzyża wpisany w większy kształt na trzonie.
Hartliebsdorf 1 u. 2	Skorzynice	Nr 2 posiada ryt narzędzia przypominający długi nóż.
Hussdorf	Klecza	Mały krzyż z wyraźnym rytym miecza.
Lähn 1 u. 2	Wleń	Nr 1: ryt topora; nr 2: ryt narzędzia o szerokim ostrzu.
Langenau 1 u. 2	Wrzeszczyn (dziś część Wlenia)	Nr 1: ryt miecza; nr 2: smukły, wysoki krzyż.
Klein-Röhrsdorf 1	Golejów	Krzyż z wyrytą datą 1651.
Schmottsieffen 1 bis 4	Pławna Dolna	Nr 1: ryt miecza; nr 4: smukła kapliczka słupowa.
Waltersdorf 1 u. 2	Nielestno	Nr 1: ryt kuszy; nr 2: ryt miecza w owalu.
Kreis Lüben	Powiat lubiński	
Hinterecke	?	Bardzo wyraźny ryt kuszy z bełtem.
Lüben	Lubin	Krzyż o nietypowej, okrągłej głowicy (kołowy).
Mühlradlitz	Międzybóże	Wysoka kapliczka słupowa.
Kreis Schöнау	Powiat świerzawski	
Kammerswaldau 1, 2	Komarno	Dwa krzyże z rytami broni (miecze).
Kupferberg	Miedzianka	Krzyż z rzadkim napisem "MEMENTO".
Kreis Sagan / Sprottau	Powiat żagański / szprotawski	
Dittersbach	Dziętków	Klasyczny, foremny krzyż taciński.
Kottwitz	Kotowice	Masywny krzyż o bardzo szerokich ramionach.
Primkenau	Przemków	Mały, prosty krzyżyk grecki.
Küpper 1, 2	Stara Kopernia	Nr 1: wysoki i smukły; nr 2: klasyczny kształt.

Rys. 13. Tablica (Tafel 13)

Wykaz zabytków z tablicy 13 (Tafel 13).

Nazwa na tablicy (DE)	Miejscowość (PL)	Charakterystyka i detale
Kreis Grottkau	Powiat grodkowski	
Falkenau 1, 2, 3	Chróścina	Nr 1 i 3: klasyczne krzyże; nr 2: z bardzo krótkimi ramionami.
Friedewalde	Skoroszyce	Mały, regularny krzyż łaciński.
Herzogs-walde	Wierzbnik	Wysoki krzyż o nieregularnych krawędziach.
Leuppusch	Lubcz	Fragment krzyża (prawdopodobnie odłamane ramiona).
Würben	Wierzbna	Mały, prosty krzyżyk.
Kreis Neisse	Powiat nyski	
Bielau 1, 2	Biała Nyska	Nr 2: rzadki przykład krzyża z rytem mniejszego krzyża w głowicy.
Bösdorf	Pakostawice	Klasyczny krzyż o szerokich ramionach.
Heidersdorf 1, 2	Dziewiętlice	Dwa niskie, przysadziste krzyże.
Heinzendorf	Unikowice	Krzyż z wyrytą datą 1254 (prawdopodobnie późniejszy dopisek).
Kamitz	Kamienica	Krzyż z rytem małych kótek lub otworów.
Mösen	Meszno	Masywny krzyż z bardzo grubym trzonem.
Gr. Neundorf	Złotogłowice	Wysoki, prosty krzyż łaciński.
Oppersdorf 1, 2	Wierzbice	Nr 1: z wyrytą datą 1655 / DEN 8 MÄRZ.
Nowag	Nowaki	Prosty krzyż o zaokrąglonych krawędziach.
Kreis Neustadt	Powiat prudnicki	
Brzesnitz	Brzeźnica	Krzyż z wyrytą datą 1670 oraz inicjałami.
Dittmannsdorf	Mieszkowice	Krzyż z rytem kielicha lub narzędzia (pionowy element).
Hinterdorf	Oracze	Krzyż z rytem postaci (ukrzyżowanie) i napisem INRI.
Waltdorf	Włodary	Smukły krzyż o wydłużonej głowicy.
Inne powiaty		
Grudschütz	Grudzice (Opole)	Kapliczka słupowa z obrazem/rytem religijnym.
Zelasno	Żelazna (Opole)	Unikalna forma z wnęką i rytem postaci.
Lekartow	Lekartów	Mały, foremny krzyż łaciński.